

Bu proje Avrupa Birliği ve Türkiye Cumhuriyeti tarafından finanse edilmektedir.
This project is co-financed by the European Union and the Republic of Turkey.

Kadıköy'de Kültürel eřitlilik Cultural Diversity in Kadıköy

Hatırla Call to Mind

Kadıköy Kent Rehberi

KADS

Kadıköy
Bizim Kültür ve Sanat
Dostları Derneği

Kadıköy'de
Hatırla Kültürel
Çeşitlilik
Call to Mind Cultural
Diversity
in Kadıköy

Kadıköy Kent Rehberi

Danışma Kurulu:

Prof. Dr. Tanay Sıdkı Uyar

(KADOS Bilim Kültür Sanat)

Prof. Dr. Yorgo İstefanopulos

(Kadıköy Rum Ortodoks Cemaati
Kiliseleri, Mektepleri ve Mezarlığı Vakfı)

Kıdemli Peder Krikor Damatyan

(Surp Takavor Ermeni Kilisesi)

Eli Arditi

(Hemdat İsrail Sinagogu Vakfı)

Harun Niyego

(Araştırmacı, Yazar)

Metin Yazarları:

Katerini Proku Türker

Sevan Ataoğlu, Mois Gabay

Yayına Hazırlayanlar:

Burcu Yılmaz Gündüz

Başak Gündüz

KADOS Bilim Kültür Sanat

2019, Kadıköy - İstanbul

Bu yayın Avrupa Birliği'nin (AB) yardımıyla hazırlanmıştır. Bu yayının içeriğinden yalnızca KADOS sorumlu olup, herhangi bir şekilde AB'nin ve Türkiye Cumhuriyeti'nin görüşlerini yansıttığı şeklinde yorumlanamaz

---

İçindekiler

Sunuş - Tanay Sıdkı Uyar	5
Hatırla / Call to Mind - Kadıköy Kent Rehberi Danışmanlarından... Kadıköy Rum Ortodoks Cemaatinin Tarihi ve Kültürel Mirası Yorgo İstefanopulos	7
Kadıköy Ermeni Cemaati Tarihine Bir Bakış Krikor Damatyan	8
Yeldeğirmeni'nde Yahudi Yaşamı ve Hemdat İsrail Sinagogu Vakfı Eli Arditi	9
İstanbul Musevi Cemaatinin En Eski Yerleşim Merkezlerinden Biri Olan Haydarpaşa-Yeldeğirmeni - Harun Niyego	10
Hatırla / Call to Mind - Kadıköy Kent Rehberi Yazarlarından... Kadıköy'ün Tarihi ve Rumların Bu Bölgedeki Varlığı Katerini Proku Türker	12
Kadıköy'de Ermenilerin İzleri - Sevan Ataoğlu	14
Kaybolan Yahudi Mirası Yeldeğirmeni Üzerine... Moıs Gabay	16
Hatırla / Call to Mind - Kadıköy Kent Rotası Önemli Kurumlar	18
Kadıköy Metropolitliği Binası	18
Kilise, Ayazma ve Sinagoglar	19
Ayia Efimia Metropolitlik Kilisesi	20
Ayia Triada Katedrali	20
Ayios Yeorgios Kilisesi	21
Ayios İoannis Hrisostomos Kilisesi	21
Ayios İgnatios Mezarlık Kilisesi	21
Kadıköy'ün Ayazmaları	22
Surp Takavor Ermeni Kilisesi	23
Surp Levon Ermeni Katolik Kilisesi	23
Hemdat İsrail Sinagogu	23
Bet El Sinagogu	24
Eglisia Notre Dame du Rosaire Fransız Katolik Kilisesi	25
Notre Dame de l'Assomption Fransız Katolik Kilisesi	26
All Saints Presbiteryen Kilisesi	26
Tubini Kilisesi - Anadolu Protestan Kilisesi	27

Mezarlıklar	27
Kadıköy Rum Ortodoks Mezarlığı	27
Kadıköy Ermeni Mezarlığı	28
Kadıköy Yahudi Mezarlığı ve Acıbadem Yahudi Şehitliği	28
Kadıköy İngiliz Mezarlığı	28
Okullar	29
Kadıköy Rum Cemaatinin Okulları	29
Aramyan Uncuyan Ermeni İlköğretim Okulu	31
Anarad Hıçutyan Katolik Ermeni İlköğretim Okulu	31
Mihitryan Okulu	31
Haydarpaşa Yahudi Toplumu Okulu (Ecole Communale Israelite de Haidarpacha)	32
Dernekler	33
Moda Kültür Derneği (Morfortikos Sindezmos Modiu)	33
Aramyan Okulundan Yetişenler Derneği	33
Göztepe Kültür Derneği	34
Tiyatro ve Sinemalar	34
Kadıköy Tiyatrosu	34
Yeldeğirmeni Sineması	34
Gündelik Hayat Mekanları	35
Moda Park Lokantası (Koço Lokantası)	35
Todori'nin Meyhanesi	35
Kadıköy ve Moda Çarşısındaki Rum Esnaf	35
Gülbenkiyan Ailesinin Evi	36
Şekerciyan Ailesinin Köşkü	37
Lazyan Ailesinin Köşkü / Lozan Kulübü	38
Yeldeğirmeni'nin Ünlü Yahudi Apartmanları	39
Yeldeğirmeni'ne İz Bırakmış Yahudiler	40
Hatırla / Call to Mind - Kadıköy Kaynakçası: Daha derinlikli çalışmalar için bir giriş...	43

Sunuş - Tanay Sıdkı Uyar

KADOS Bilim Kültür Sanat; kent hakkı, çevre hakkı, kültürel ve sanatsal haklar alanında çalışmalar yürütmek amacıyla 2000 yılında kurulmuş bir sivil toplum kuruluşu. Bilimsel, kültürel ve sanatsal alandaki çalışmaların yanı sıra çocuklar da faaliyet alanlarımız arasında.

Kuruluşumuzdan bu yana sürekli olarak hayata geçirilen etkinliklerimizden biri olan 'Kent Sohbetleri' aracılığıyla, bugüne kadar, alanında uzman pek çok bilim, kültür ve sanat insanının benzer alana ilgi duyan kişilerle buluşmasına aracılık ettik. Bölge sakinlerinin çalışma alanlarımız konusunda birikim ve deneyim edinmesini sağladık, konuşmacı ve dinleyici olarak bu sohbetlere katılan kişilerin etkileşim halinde bir araya geldiği bir zemin oluşturduk, oluşturmaya devam ediyoruz.

Yine önemseydiğimiz çalışmalarımızdan bir olarak; Moda Semt Girişimi ve bölge sakinlerinin desteğini alarak hayata geçirdiğimiz 'Moda Sahili Otoyol Olmasın' kampanyasını anabiliriz. 2003 yılında, Moda Sahilinden geçmesi planlanan otoyol projesinin gerçekleşmesine engel olma iradesini Kadıköylülerle birlikte ortaya koyma adına önemli bir adımdı. Üstelik bu kampanyayı, çevre alanında uluslararası çapta pek çok çalışma izledi. KADOS Bilim Kültür Sanat'ın yerel bir sivil toplum örgütü olmanın ötesinde, özellikle çevre, iklim ve enerji alanında uluslararası düzeyde varlık kazanmasını sağlayan çalışmalar oldu bunlar.

2001 yılında Balkan Ecological Network çalışmalarında yer almıştık. Burada, çocuklarla gerçekleştirdiğimiz bir atölyede, 'Balkan ülkelerinde dostluk, barış ve çevre' konulu bir takvim hazırladık ve takvim hazırlığı sürecinde gelecek kuşaklara bu bilgi ve deneyimi aktarmanın önemini görenek çocukları da çalışma alanlarımızdan biri olarak benimsedik.

KADOS Bilim Kültür Sanat, 2004 yılından bu yana Avrupa Komisyonu bünyesinde gerçekleşen NGOs Forum, Environmental NGOs Forum ve Environment and Climate Forum programlarında yer alıyor. Böylelikle dünya üzerindeki gelişmeleri eşzamanlı olarak izleme ve değerlendirme imkânı buluyoruz. 2015 yılında ise gözlemci olarak katılım başvurumuzun ardından Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (UNFCCC) kapsamında her yıl düzenlenen Taraflar Konferansına (COP) katılmak üzere akredite olmuş bir sivil toplum örgütü olarak çalışmalarımızı yürütmekteyiz. Bu süreçte Türkiye'de kurulan İklim Ağı bünyesinde de çalışmalarımız oldu. Ayrıca Black Sea NGO Network (BSNN) ve Climate Action Europe (CAN Europe) üyesi olarak uluslararası düzeydeki gelişmeleri yakından takip ediyoruz. Bu çalışmalarla edindiğimiz birikim ve deneyim, üyesi ve koordinatörü olduğumuz Türkiye Çevre Platformu (TÜRÇEP) bünyesinde yürüttüğümüz faaliyetlere de yansıyor.

Üyesi ve koordinatörü olduğumuz Türkiye Çevre Platformu (TÜRÇEP), 2005 yılında kuruldu. 9 Bölgesel Platforma bağlı olarak onunla ilişki içinde olan pek çok sivil toplum kuruluşunu bünyesinde barındırıyor. Her yıl düzenli olarak; ülke genelindeki sorunlara ilişkin farkındalık yaratma, birikimimizi kamuoyuyla paylaşma ve çözüm üretme gayretiyle Temsilciler Meclisi toplantılarımızı gerçekleştiriyoruz

Kültür ve sanat alanındaki en kapsamlı çalışmamızı ise bu yıl başladığımız 'Hatırla: Kadıköy'de kültürel çeşitlilik' ('Call to mind: Cultural diversity in Kadıköy') çalışmasıyla gerçekleştirdik. 'Hatırla: Kadıköy'de kültürel çeşitlilik', çağdaş kent kültürünün gelişimi desteklemek üzere; kültürel mirası korumak, kültürel hafızanın gelecek kuşaklara aktarılmasını sağlamak ve kent yaşamında kültürlerarası diyalogun gelişimine katkıda bulunmak amacıyla hayata geçirildi. Ön hazırlık süreci yaklaşık iki yıl sürdü. Siyasal ve ekonomik sebeplerle çoğu yaşadıkları yerden ayrılmak durumunda kalmış Ermeni, Rum ve Yahudi Kadıköylülerin kent yaşamındaki izlerini mekanlar üzerinden sürme ve genç nesillere bu birikimi aktarma isteğiyle yola çıktık ve uygulamasını kolektif olarak gerçekleştirdiğimiz bu süreçte pek çok yol arkadaşımız oldu. Bu birlikteliği kurmamızı, somutlaştırmamızı sağlayan herkese teşekkür ediyoruz.

Başta da belirttiğimiz gibi, 'Kent Sohbetleri', KADOS Bilim Kültür Sanat'ın kuruluşundan bugüne sürekli olarak düzenlenen etkinliklerinden biri. Elinizdeki rehber de 'Hatırla: Kadıköy'de kültürel çeşitlilik' çalışması kapsamında Mayıs ayı boyunca gerçekleştirilen ve kayıtlarıyla arşivlik birer metin edinmemizi sağlayan Kent Sohbetleri seminer dizinin bir ürünü. Yorgo İstefanopulos, Krikor Damatyan, Eli Arditi ve Harun Niyego'dan oluşan Danışma Kurulu ile Katerini Proku Türker, Sevan Ataoğlu ve Mois Gabay'dan oluşan Metin Yazarı Grubunun katkılarıyla tamamlandı.

Kadıköy'deki kültürel miras elbette bu rehberde yer alan noktalarla sınırlı değil. Çalışmanın kapsamı Kadıköy'deki Rum, Ermeni ve Yahudiler ile kısmen Levantenlerle sınırlı olduğundan rotamızı bu mekanlarla sınırlandırdık. Elinizdeki çalışmayı benzerlerinden farklı kılan bir diğer özellik ise bir 'Kadıköy Kaynakçası'nı içermesi. Bu kaynakça, daha derinlikli çalışmalar için bir giriş niteliğinde. Kaynaklar; ansiklopedik yayınlar, özel seriler, proje konusuyla ilişkili çalışmalar, tezler, belgeseller gibi alt başlıklarla sınıflandırıldı ve basım yıllarına göre sıralandı. Basılı örnekte Kadıköy'le ilgili metinlerin yalnızca küçük bir kısmına yer verebildik; her yıl güncellenerek geliştirilecek olan online kaynakça aracılığıyla çok daha fazla metne KADOS Bilim Kültür Sanat ve Hatırla Kadıköy internet sayfasından ulaşabilmek mümkün.

Yine internet sayfasından ulaşabileceğiniz bir diğer uygulama ise rehberle birlikte basılı olarak sunulan haritanın online versiyonu. Bu haritanın kapsamı, çalışmamız gelişip derinleştikçe genişletilecek.

Sözün kısası, elinizdeki rehber aracılığıyla sizi küçük bir yürüyüşe davet ediyoruz. Aşağıda adresleri yer alan internet sayfalarında paylaştığımız haritayı, Kent Sohbetleri kayıtlarını ve Kadıköy kaynakçasını bu yürüyüşün ardından gelecek adımlara ilişkin öneriler olarak kabul edebilir ve yeni önerilerle KADOS Bilim Kültür Sanat'ın faaliyetlerine katkıda bulunabilirsiniz.

KADOS - kados.org.tr

Hatırla / Call to Mind - Kadıköy Kent Rehberi Danışmanlarından...

Kadıköy Rum Ortodoks Cemaatinin Tarihi ve Kültürel Mirası

Yorgo İstefanopulos

Yunanistan'ın Megara kentinden gelenler tarafından M.Ö. 685 yılında kurulan Halkidon, yaklaşık 2700 yıllık tarihi boyunca, dilleri Yunanca olan bir toplumun vatani olmuştur. Bu toplum, M.S. 1'inci yüzyıldan sonra, Hıristiyanlık dinini benimsemiştir. Doğu Roma İmparatorluğu'nun başkenti Konstantinopolis'in hemen karşısında önemli bir konuma sahip olan Halkidon'un Yunanca konuşan ve Ortodoks Hıristiyan olan halkı, 'Roma' sözcüğünden türetilen 'Rum' (Romios) tabiri ile anılmaya başlamıştır.

Halkidon, 1350 yılında, Osmanlılar tarafından fethedildi. 1453'te, Fatih Sultan Mehmet Konstantinopolis'i fethedince, Halkidon'u İstanbul kadısına ulufe olarak verdi ve sonrasında bu yöre Kadıköy adını aldı.

Kadıköy'deki kültürel mirasın kökleri Türk Müslüman, Rum Ortodoks, Ermeni ve Musevi toplumlarına dayanmaktadır. Bunlardan Rum Ortodoks kültürel mirası en eskisidir.

Ben, 1944 yılında, Kadıköy'ün Moda semtinde dünyaya geldim ancak büyük babalarım ve büyük annelerim o yıldan önce vefat etmişler. Aile dostlarından öğrendiğime göre, büyük babam Nikola Stefanopulos, takriben 1880 başında Moda semtine yerleşmiş ve Mahmut Muhtar Paşa Köşkü'nün arka kapısına yakın bir arsada bir ev yaptırmış. O yıllarda Kadıköy'deki Rum nüfusu 10.000'in üzerinde imiş. 1900'lerin başında ise 20.000'i aşmıştı. Bu nedenle zamanın Kadıköy Metropolitleri Germanos girişimi ve son Rus Çarı Nikolai müdahalesi ile yeni bir kilisenin inşası için Sultan Abdülhamit'ten gerekli ferman edinildi. Rum toplumunun cömert bağışları ve Rus Çarı'nın da maddi katkısı ile Os-

manlı zamanında inşa edilen son kilise olarak Bahariye Caddesi'ndeki Aya Triada Kilisesi, artan Rum Ortodoks cemaatinin dini gereksinmelerini karşılamak üzere, 1905 yılında, görkemli bir törenle açıldı. Bu kilise 6-7 Eylül 1955 olaylarında büyük tahribata uğramıştı. Çar tarafından hediye edilmiş olan kilisenin en büyük kristal avizesi bu olaylarda tamamen tahrip edildi. 60 yıl sonra, 2015 yılında, bu avize 1991 yılından beri Yönetim Kurulu Başkanlığını yaptığı Kadıköy Rum Ortodoks Cemaati Vakfı'nın girişimiyle yeniden aslına uygun olarak yaptırıldı ve o yılın Paskalya Bayramı töreninde Aya Triada Kilisesi yeniden eski güzelliğine kavuştu.

Kadıköy Metropolitiği tarihi hakkında en önemli Rumca kaynak, teolog Dr. Anastasios K. İordanoğlu tarafından 2000 yılında yayımlanan 'Antik Çağdan Günümüze Kadıköy Metropolitiği' başlıklı kapsamlı eserdir. Bu eserin akla getirdiği bir olgu olarak, yok olmaya yüz tutmuş bir toplumun geçmiş başarılarını ve bıraktığı kültürel mirası olumlu bir şekilde anma ve gelecek nesillere aktarma eğiliminden ve gerekliliğinden bahsedilebilir. Bugün, gittikçe azalan Rum nüfusun Kadıköy'deki kültürel mirasına odaklanan bu Rehber, bu aktarımı gerçekleştirmeyi amaçlıyor.

Saygılarımla.

Kadıköy Ermeni Cemaati Tarihine Bir Bakış *Krikor Damatyan*

Günümüzde Kadıköy, İstanbul'un nüfus bakımından kalabalık ve dini, hayri, eğitim ve sosyal kurumlarıyla gelişmiş bir ilçesidir. Geçmişte bahçe tarımının yapıldığı küçük bir balıkçı köyü olan Kadıköy'e yerleşerek belirgin bir toplum oluşturan Ermenilerin kayda değer bir tarih oluşturduklarını biliyoruz. Oluşan bu tarih, Kadıköy tarihinin ayrılmaz bir parçasıdır.

Kadıköy Belediyesi'nin yayınladığı ve rahmetli Dr. Müfit Ekdal tarafından hazırlanmış 'Bizans Metropolünde İlk Türk Köyü: Kadıköy' eseri, Kadıköy Ermeni cemaati ile ilgili kayıtları bize sunmaktadır.

Surp Takavor Kilisesi ve cemaatinin tarihiyle ilgilenmiş olmamız nedeniyle ulaşma imkanlarımız dahilinde birçok bilgi elde ettik. Bu araştırmalarımız esnasında Lili Koç ve Dr. İkna Sarıaslan tarafından kaleme alınmış anı kitaplarının kilise ve koro tarihleriyle ilgili bilgileri anıtlattıklarını, Vahram Burmayan'ın ise Aramyan Uncuyan Okulu'nun 100 yıllık tarihini özetlediğini gördük.

Ermenice olarak yayınlanmış bu eserlerden farklı olarak daha kapsamlı bir çalışma ve araştırma sonucunda iki eseri yayına hazırladık. Bunlardan 'Anılar, Kadıköy'ün Geçmişinden İzler' adlı eser, Kadıköylü Hovhannes Kalfa Isdepanyan'ın 1872 tarihli bir anı defteridir. İçeriği bakımından gerek Kadıköy Ermenileri gerekse İslam ve Rum komşuları hakkında bilgilerin derlendiği bu eserde XVIII. yüzyılın sonlarından başlayan ve XX. yüzyıl başlarına kadar ulaşan bir zaman dilimi söz-konusudur.

Tarafımızdan Ermenice olarak hazırlanmış 'Kadıköy Anı Kitabı' başlıklı beş ciltlik eserde ise Kadıköy Ermeni cemaatinin farklı alanlardaki konumu, cemaat yaşamında gerçekleşen kayda değer olaylar, dini, hayri, eğitim ve öğretim ile sosyal kurumları, farklı alanlarda iz bırakmış cemaat üyeleri ve tanınmış aileler ele alınmıştır.

Kadıköyü Bilim Kültür ve Sanat Dostları Derneği'ne (KADOS) bu çalışmalarımızın tanıtılmasına vesile olmasından dolayı teşekkür ederiz.

Selam ve saygılarımızla.

Yeldeğirmeni'nde Yahudi Yaşamı ve Hemdat İsrail Sinagogu Vakfı *Eli Arditi*

Kadıköy Yeldeğirmeni'nde Yahudi yaşamı 1800'lü yılların ortalarına dayanmaktadır. Bu yıllarda az sayıda Yahudinin yaşamayı tercih ettiği semtin Yahudi nüfusu, 1872 yılında, Kuzguncuk Dağ Hamamı'nda çıkan yangın sonrası semte göç edenlerle birlikte artmıştır. 1800'lü yılların sonlarında 200 hane olan Yahudi nüfusu, 1921 yılında 450 haneye ulaşırken günümüzde yaşamını bu semtte sürdüren Yahudilerin sayısı 2-3 haneye düşmüştür. 1950 yıllarından sonra Moda semtine yerleşimler gözlenirken aynı zamanlarda Caddebostan - Suadiye arasındaki bölgeye yazlıkçılar gelmeye başlamıştır. 1974'te Boğaziçi köprüsünün inşası ile Caddebostan sadece yazlık bir yer olmaktan çıkmış, Yahudi cemaati üyelerinin yaz kış yaşamak için yerleşmeye başladıkları bir semt haline gelmiştir. Caddebostan semtinde nüfus arttıkça duyulan bir sinagog ihtiyacı sonucunda, bu semtte günümüzde faal olarak kullanılan Caddebostan Bet-El sinagogu, 1954 yılında ibadete açılmıştır. Semtte ayrıca cemaatimizin Anadolu yakasında faaliyet gösteren tek derneği, Göztepe Kültür Derneği de bulunmaktadır.

Yeldeğirmeni'ndeki Yahudi yaşamı ile ilgili anılar ve dokümanlar, Kadıköy Hemdat İsrail Sinagogunun 100'üncü yılı sebebiyle hazırlanan 'Haydarpaşa'da Geçen 100 Yılımız' kitabı ile eser haline gelmiştir.

Günümüzde Yahudi cemaatinin yaklaşık üçte biri Anadolu yakasında oturmaktadır. Cemaatimizin sinagogları ve gençlik derneğinin yanı sıra okul öncesi çocuklara eğitim veren bir de anaokulu bulunmaktadır. Uzun yıllar yörenin Yahudi çocuklarına hizmet veren bu okulumuza, yakın zamanda, şu anda restorasyonu tamamlanmakta olan Yeldeğirmeni'ndeki eski okul binamıza taşınmayı arzu ediyoruz.

Kadıköy'de yaşayan ve gittikçe azalan cemaatimizin daha iyi tanıtılmasına ve birlikte yaşamının zenginliğine fayda sağlayacak olan Kadıköyü Bilim Kültür ve Sanat Dostları Derneği'ne (KADOS), katkı ve çalışmalarından dolayı teşekkür ederiz.

Sevgi ve saygılarımızla.

İstanbul Musevi Cemaatinin En Eski Yerleşim Merkezlerinden Biri Olan Haydarpaşa-Yeldeğirmeni *Harun Niyego*

19. yüzyılda İstanbul'un çehresi yeni semtlerin ortaya çıkması ile değişmekte idi. Haydarpaşa'da Yeldeğirmeni ve Moda gibi yeni semtler, birbirlerine paralel, birbirlerini dik kesen düzgün sokakları ve taştan ve mermerden yüksek standartlarda inşa edilmiş apartmanlarıyla modern bir görüntü arz ediyordu.

Haydarpaşa, Anadolu demiryolunun faaliyete girmesiyle önemli bir ikmal ve toplu taşıma nokta başı olmuştu. Mütareke yıllarında işgal kuvvetlerinin yörede kamplar kurmaları ve sık sık spor gösterileri tertip etmeleri de bölgeyi epey hareketlendirmişti. Bu dönemde, Yahudilerin Asya yakasında gözde yerleşim bölgeleri olan Üsküdar'ın Bella Vista diye ünlemiş Dağ Hamamı bölgesi ile Bağlarbaşı ve Kuzguncuk bölgelerinde yaşayan insanların ikamet için seçtikleri yerler Haydarpaşa'nın en gözde bölgeleri olan Yeldeğirmeni ve Talimhane olmuştur.

1890 yılında Haydarpaşa Yahudi cemaatinin iki yüz aileye ulaştığını gözlemliyoruz. Yahudi kimliğinin korunabilmesi ve tanınması amacıyla bu cemaat içinde yeni ve görkemli bir sinagogun yapımı düşünülmeye başlanmış ve Yahudi yeni yılına rastlayan 3 Eylül 1899 Pazar günü Hemdat İsrail Sinagogu hizmete açılmıştır.

Hem Hemdat İsrail Sinagogu bünyesinde gönüllü olarak çalışan cemaat idarecileri hem de yöredeki gençler tarafından idare edilen yardım dernekleri de mevcuttu. Hasta ve ihtiyaçlı cemaat mensupları ile

Bikur Holim denilen bir yarım kuruluşu ilgilenirdi. 1890 Kasım ayının El Tiempo gazetesinden öğrendiğimize göre, Haydarpaşa yöresinde Jeune Union Litterarie de Haidar-Pacha adı altında bir dernek daha bulunuyormuş. Yeldeğirmeni'nde yaşamış, yaşları ilerlemiş büyüklerimle yapmış olduğum söyleşilerde 1920'li yıllarda, semtte, Circle Israelite İttimai Yardım Derneği adı altında bir kulübün Haydarpaşa Yahudi cemaati mensuplarına hizmet vermekte olduğundan da hep bahsettiler. Buraya orta yaş ve üstü cemaat mensupları gelir, aralarında sohbet edip gazete okuyup iskambil ve tavlâ oynarlarmış. Bu dernek aynı zamanda semtteki ihtiyaçlı aile ve kişilere de sosyal yardımları organize edermiş. Zaman içinde semtin gençleri bu derneğin çatısı altında bir kütüphane kurmuşlar, umuma açık müsamereler ve müzikli gösteriler gibi faaliyetler tertip ederlermiş. Gençlerin kurmuş olduğu bu kültür bölümü Circle Israelite Section Litterarie adı altında faaliyete başlamış. Yörede gençlerin spor yaptığı Bar- Kohba derneği de mevcuttu.

1890'lı yıllarda, Haydarpaşa'nın Yeldeğirmeni semtinde, Ecole Saint Euphemie Fransız Kız İlkokulu ile Ecole Saint Louis Fransız Erkek İlkokulu, Ecole Allemande Almanca tedrisatlı okul ve Alliance Israelite'nin cemaat okulu olan Ecole Communale Israelite de Haidar-Pacha'nın mevcudiyeti, yöre gençlerinin kültür seviyelerinin oldukça yüksek olduğunun göstergesidir. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Yeldeğirmeni'nde Yahudi ve Hıristiyan nüfus Müslümanlara nazaran çok daha fazla idi. Bunun sonucu olarak semtte faaliyette olan okulların ikisi Katolik biri Protestan biri de Yahudilere yönelik eğitim vermişlerdir. Bu okullar ilk mektep seviyesinde idiler. Altı senelik tedrisatı olan bu okulları bitiren talebeler, sonra ya hayata atılırlar ya da erkekler için Moda'daki Saint Joseph, kızlar için Dame de Sion Fransız okullarında eğitimlerine devam ederlerdi. Yahudi cemaatinin okulunu bitiren talebeler ise Fransız elçiliğinde ayrı bir imtihandan geçtikten sonra ilkokul diplomalarını alırlarmış.

İstanbul'un Anadolu yakasındaki Haydarpaşa koyuna bakan sırtlarda yaptırılan ilk büyük apartmanların sahipleri ve kiracıları çoğunlukla Yahudilerdi. Cumhuriyetin ilk yıllarında Yeldeğirmeni nüfusu, eşit sayıda Türk ve Yahudi ile daha az sayıda Rum ve Ermeniden oluşuyordu. Semtte eczacı, doktor, tenekeci, manav, seyyar balıkçı, aktar, camcı seyyar makaracılar ve terziler Yahudi idiler. Berberlere gelince... Her toplumun bir berberi vardı.

Yöre insanı için çok önemli mekânlar olan çayırılarından biri, Haydarpaşa'da, 'La Blankeriya' diye anılır, 'İbramağa' çayırı olarak bilinirdi. O kadar zengin bir papatya örtüsü vardı ki baktığınızda çayırılar yeşil değil bembeyaz bir örtü ile kaplıymış gibi gözükürdü. Yahudiler kutsal cumartesi günü sinagoga giderler, sinagog çıkışında buradaki kır kahvesini tıka basa doldururlardı. Yöre civarında çayırılık alanların çok olması, gençleri sporla iç içe yaşamaya yönlendirmişti.

1921 yılında gelişmiş bir Yahudi Cemaatinin yaşadığı Üsküdar'ın Bella Vista bölgesinde çıkan yangın her şeyi silip süpürmüş, evsiz barksız kalan pek çok Yahudi ailesi ağırlıklı olarak Yeldeğirmeni'ne göç etmişti. Bu yangından tam bir sene sonra, 27 Temmuz 1922 yılında, Yeldeğirmeni semti büyük bir yangınla daha tanışmıştı. Bu yangında 170'i taş olmak üzere 280 adet bina yanmış, 300 Yahudi ailesi de felaketi yaşamıştı. Birçok can kaybı dahi olmuştu. Yangın sonrasında toplam binden fazla aile açıkta kalmıştı. Bu yangından sonra Yeldeğirmeni semti bir daha toparlandı.

Ben 1950 yılında Yeldeğirmeni'nde doğmuş, çocukluğumu ve gençliğimi bu semte geçirmiş biri olarak Yeldeğirmeni'ndeki mozaikçi dolu dolu yaşadım. Çocukluğumda semtin sokaklarında işitilen lisanın Ladino olduğunu hala hatırlıyorum. 60'lı yıllarda Yeldeğirmeni semtinin Yahudi sakinlerinin şehrin Avrupa yakasını, Moda semti ile Caddebostan ve civarlarını yaşanacak yeni yerler olarak tercih etmeleri, bilhassa Saint Joseph lisesinden mezun gençlerin de dış ülkelerdeki üniversitelerde okumak için Yeldeğirmeni'nden ayrılmaya başlaması, semtin Yahudi nüfusunun gitgide azalmasına sebep olmuş ve bugünlere gelinmiştir. Bugün semtte iki veya üç Yahudi ailesinin yaşadığını tahmin ediyorum.

Hatırla / Call to Mind - Kadıköy Kent Rehberi Yazarlarından...

Kadıköy'ün Tarihi ve Rumların Bu Bölgedeki Varlığı *Katerini Proku Türker*

Kadıköy'ün tarihini ve Rumların bu bölgedeki varlığını incelemek için M.Ö. 7. yüzyıla kadar uzanmak gerekir. Antik çağın ilk denizci kavimlerinden olan Finikelilerin deniz ticareti yolu üzerinde kurdukları bir yerleşim olan 'Kalhedon' (Yenişehir), bölgede zaten iki şehir kurmuş olan Megaralıların dikkatini çekmiştir. Korunaklı konumu, hemen yanı başındaki Kalhedon nehri, geniş limanları ve İstanbul boğazının güney girişine yakınlığı ile Kalhedon, yerleşim için gerekli tüm özelliklere sahipti. Megaralıları, M.Ö. 685 yılında, bu seçkin yere kurdukları şehre 'Halkedon' adını verdiler. Antik Yunan şehir devletleri sistemi ile yönetilen kentin surları, günümüzde Bahariye semtinin bulunduğu tepede inşa edilen Akropol'ü çevreliyordu. Halkedon'un kuruluşundan 30 yıl kadar sonra, boğazın Avrupa yakasındaki girişine, rakip şehir kuranlar yine Megaralılarıdır. Bizantion şehir devletini kuran son gelen Megaralıları, Halkedon'u küçümseyerek ona 'körler ülkesi' adını layık gördüler.

M.Ö. 6. yüzyılda, Perslerin Darius komutasındaki ordularının geçişi sırasında talan edilen şehir, Nikomidia (İzmit) şehrinin Bitinya krallığının başkenti olmasından sonra önemini yitirmiştir.

M.S. 74 yılında, Romalılar'a karşı uzun bir direnişten sonra şehir düşmüş ve Roma imparatorluğu topraklarına katılmıştır. Romalılar, direnen şehre ceza olarak şehir surlarını yıkmışlar ve taşlarını, 4. yüzyılda (368) inşa ettikleri Valens (Bozdoğan) su kemerinin yapımında kullanmışlardır. Roma döneminde baştan inşa edilen şehir, günümüzde Haydarpaşa garının bulunduğu yöreye taşınır. Roma şehir kültürünün olmazsa olmazı olan hipodrom dışında, tiyatro binası, geniş cadde ve meydanlar (forum) ile iki büyük tapınak inşa edilir. Tapınaklardan biri Tanrıça Afrodit'e, kehanet merkezi de bulunan ikinci tapınak ise Tanrı Apollon'a ithaf edilmiştir.

M.S. 1. yüzyıldan itibaren yayılmaya başlayan Hıristiyanlıkla birlikte, Roma imparatorluğunun bütün doğu topraklarında olduğu gibi dili Yunanca, dini Hıristiyanlıktır ve Roma devlet yönetimi sistemi ile idare edilen bir kültür sentezi ortaya çıkar. Greko-Romen olarak adlandırılan bu sentez, Doğu Roma imparatorluğunun kültürünü oluşturmuştur. M.S. 7. yüzyıla kadar Halkedon, Doğu Roma imparatorluğu başkentinin Anadolu yakasındaki önemli bir yerleşimini teşkil ediyordu. Avar-Pers ve sonraları Arap akınları ve saldırılarının başlaması ile terkedilen şehir, zaman içinde harabeyle dönmüştür.

Osmanlılar Halkedon'u 1350 yılında alırlar. Bundan 103 yıl sonra, Fatih Sultan Mehmet Konstantinopolis'i fetheder ve Halkedon'u ilk İstanbul Kadısı Celâlzade Hıdır Beye 'arpalık' olarak verir. Bu tarihten sonra da Kadıköy adını alır.

16, 17, 18, hatta 19. yüzyılın başlarında İstanbul'a gelen yabancı gezginler, metinlerinde Kadıköy'ün ufak, terkedilmiş bir köy gibi olan görüntüsünden bahsederler. 19. yüzyılın ortalarından itibaren, Kadıköy'ün artan genel nüfusuna paralel olarak Rum nüfus da büyük artış göstermiştir. İstanbul'un fethinden sonra, yok denecek seviyede az olan Kadıköy'ün Rum nüfusu, 1867 yılında 1.500 kişi, 20. yüzyıl başlarında 20.000 kişi, Cumhuriyetin ilk yıllarında 15.000 kişi, 1968'de 1.000 kişi, 2000 yılında 750 kişi ve günümüzde (2019) 100 kişi kadardır. Bu kalan 100 kişi, İstanbul'un diğer semtlerinde yaşayan az sayıdaki Rumla birlikte, 2.700 yıldır bu topraklarda konuşulan ana dillerini, 2.000 yıldır tapındıkları Hıristiyanlığı ve yaşadıkları yerlerde atalarının yarattığı kültür varlıklarını muhafaza etme ve sürdürme çabası içerisinde yaşamlarını devam ettiriyorlar.

Kadıköy'de Ermenilerin İzleri

Sevan Ataoğlu

Kadıköy'de Ermenilerin tarihini merak edenler için semtin Ermeni kilisesi Surp Takavor'un din görevlisi, aynı zamanda araştırmacı yazar Krikor Damatyan'ın 10 yıllık araştırma ve yazım sürecinin ürünü olan 'Kadıköy Yıllığı' (2016) yegâne başvuru kaynağıdır. 5 ciltlik Ermenice eserin Türkçeye kazandırılması çalışmalarına KADOS Bilim Kültür Sanat yürütücülüğünde hayata geçirilen 'Hatırla: Kadıköy'de kültürel çeşitlilik' projesi vesile oldu. Proje semineri için Türkçe bir sunum hazırlayan Damatyan, semtin Ermeni mirasını gözler önüne serdi. Proje rehberinin Ermenilerle ilgili bölümünün hazırlanmasında da bu kaynak baş rolü üstlendi. Cumhuriyet tarihi ve yakın döneme ilişkin bilgileri derlemek için yaşayan tanıklar ile görüşmeler de yapıldı ve böylelikle elimizdeki ilk Türkçe kaynak hazırlandı.

İstanbul genelinde görüleceği gibi, Kadıköy'de de Ermenilerin cemaat hayatı kilise-okul-dernek üçgeninde sürmektedir. Kadıköy çarşısı içinde bulunan kilise, Ermenilerin semtteki ilk ve bugüne kadar gelen sosyal yaşam alanıdır. Surp Takavor (Aziz Kral) Kilisesi, Moda'da bulunan Aramyan Uncuyan Okulu ve bitişindeki okul mezunları derneği dini, eğitim ve sosyal hizmetlerini sürdürmektedir.

Ermenilerin semtteki tarihi, Rumlar ve Türkler kadar eski değil. Kadıköy'de Ermenilerin tarihine bakıldığında en eski yerleşimin 1657 tarihinde kaydedildiği görülmektedir. Tarihçi Eremya Çelebi Kömürcüyan, günlüğünde 30 Ağustos 1657 tarihinde Kadıköy'de bir papazın yaşadığından, fakat kayda değer bir Ermeni topluluğunun, ayrıca bir Ermeni kilise binasının bulunmadığından bahseder. Eremya Çelebi 1684 yılında tamamlanan 'İstanbul Tarihi' adlı eserinde Kadıköy'de Türkler ve Rumların yaşadığını belirtir, ancak bir Ermeni cemaatinin ve kilisesinin varlığından bahsetmez. Bu tarihlerde semtte birkaç Ermeninin yaşadığı bilinmektedir. Kadıköy'ün ilk ve en ünlü Ermenisinin tanınmış dülger Hovhannes Kalfa Giragosyan olduğu kaydedilmiştir. Giragosyan, İstanbul'un çeşitli semtlerinde köşk ve türbelerin onarımını yapmış, Selimiye Kışlası'nın inşaatında kullanılacak kerestelerin temininde çalışmıştır.

Semtte Ermeni nüfusu, ilk kilisenin inşası ile birlikte artış gösterir. Kadıköy Ermenileri 17. yüzyılın başlarında küçük bir ibadethaneye sahipti. İstanbul Ermenileri Patriği Hovhannes Golod döneminde, 14 Ocak 1721 tarihinde verilen inşaat ruhsatnamesi ve padişah fermanıyla Kadıköy'deki bu kilise geniş çaplı olarak yeniden inşa edilir ve 'Surp Asdvadzın' (Kutsal Bakire Meryem) adına ithaf edilir. Sultan II. Mahmut döneminde Kadıköy Ermeni cemaati, 1814 yılında Padişah fermanıyla inşa edilmiş yeni bir kilise binasına kavuşur. 1855 yılında Kadıköy'de

çıkan yangından 250 civarında binanın hasar gördüğü bilinmektedir. Yangında kilise ve bitişiğindeki okul da harap olur. Onarım çalışmaları 1857 yılında başlar, 1858'de ibadete açılır. Kilise bu tarihten itibaren 'Surb Takavor' (Aziz Kral) adıyla anılır. 1936 ve 1978 yıllarında da onarım gören kilise, klasik Ermeni mimarisinden farklı olarak, kapalı haç planında inşa edilmiştir.

Kilisenin bitişiğine inşa edilen erkek ve kız okulları zamanla yetersiz kalınca, Moda'da bulunan Aramyan Uncuyan Okulu'nun bugünkü arazisi satın alınır, 1875'te üzerine kagir bir bina inşa edilerek eğitim hizmeti başlar. Bu bina da zamanla eskiyip yetersiz kalınca yıkılır. Hayırseverlerin bağışlarıyla temelden yeniden inşa edilen bugünkü okul binası, 24 Haziran 1962 tarihinde açılır.

Semtte bugün var olmayan 20 civarında Ermeni okulu da tespit edilmiştir. Çoğunluğu kurucularının soyadı ile kaydedilen Felekyan Okulu, Madağyan Anaokulu, Edilyan Anaokulu, Feraceciyan Anaokulu, Karakaşyan Anaokulu, Haydarpaşa Yeldeğirmeni Anaokulu, Erenköy Okulu, Mezburyan Kızlar Okulu, Torosyan Okulu, Isbandaryan Okulu, Dibar Gırtaran Sultanyan Okulu, Askanazyan Okulu, Berberyan Okulu, Mikhityaryan Okulu, Palakaşyan Kızlar Okulu, Tıbrotsaser Dignants Öğretmen Okulu, Boyacıyan Kızlar Okulu, Kazancıyan Okulu, Surpik Aşçıyan I. Sınıf Modelist Okulu 20. yüzyıl başlarında kısa süreli faaliyet göstermiş mahalle ve ev tipi okullardır.

Kadıköy Ermeni Cemaati bünyesinde dernekler ve birlikler kurulduğunu ve bunların amaçlarını yayınlanmış çalışmalardan öğreniyoruz. 1868-1930 yılları arasında 34 farklı Ermeni derneğinin faaliyet gösterdiği bilinmektedir. Kurulan bu derneklerin ve birliklerin faaliyet alanları genel olarak eğitim, okullara yardım, kültür sanat etkinlikleri, sosyal yardım, sportif etkinlikler, ticari etkinlikler başlıkları altında derlenebilir.

Kadıköy'de Ermeniler tarafından kurulan en eski birlik 1868 yılında kurulan 'Tulumbacılar Birliği'dir. Tulumbacılar, Surp Takavor Kilisesi Yönetim Kurulu himayesinde faaliyet gösteriyordu. Tulumbacıların yangın söndürme işinde kullandıkları tulumba ve hortumlar için gerekli masrafı birlik karşıladı. Yetersiz kalma durumunda, kilise yönetim kurulu maddi destek sağladı. Kadıköy Ermeni tulumbacılarının son temsilcisi Tulumbacı Haygaz, esas ismi ile Hayg Apraham Aşıkyan, 22 Şubat 1956 tarihinde 62 yaşında vefat eder. Cenazesi Uzunçayır Mezarlığı'na defnedilir. Eskilerin naklettiklerine göre tulumbasını bir evlat gibi koruyordu. Fakat ölümünden sonra tulumbanın akıbeti bilinmemektedir.

Kadıköy'de Aramyan adını taşıyan dört mezunlar derneğinin varlığı bilinmektedir. Aramyan Okulundan Yetişenler Birliği (kuruluş tarihi 1886),

Aramyan Okulundan Yetişen Karma Öğrenciler Derneği (kuruluş tarihi 1922), Aramyan Okumaseverler Derneği (kuruluş tarihi 1927) ve Aramyan Okulundan Yetişenler Derneği (kuruluş tarihi 1950). A.O.Y.D. ilk olarak Kadıköy Cem Sokak'taki kiralık bir lokalde faaliyetine başlamıştır. 1951 yılında Aramyan Okulu'nun yanındaki metruk bina onarılarak dernek lokali olarak yapılandırılmıştır. Dernek, günümüzde kültürel ve sosyal faaliyetlerini bu lokalde sürdürmektedir.

Ermenilerin Kadıköy'deki ilk mezarlığı Altıyol'a bakan meydana, Surp Levon Ermeni Katolik Kilisesi ve Anarad Hıçutyun Ermeni Katolik Okulu'na (Nazım Hikmet Kültür Merkezi) komşu ön alanda konuşlanmıştır. Şehremaneti, 12 Temmuz 1892 tarihinde, eski mezarlıkta cenaze defnedilmesini kesin olarak yasaklar. Hasanpaşa, Uzunçayır mevkiinde mezarlık olarak kullanılmak üzere bir toprak tahsis edilir. Yeni mezarlıkta ilk defin 1 Ağustos 1892 tarihinde yapılır. Mezarlıkta kültür, sanat, eğitim, ticaret gibi çeşitli alanlarda hizmet vermiş isimlerin mezarları da yer almaktadır. Kadıköy Surp Takavor Ermeni Kilisesi Vakfı'na bağlı olan Hasanpaşa Ermeni Mezarlığı bugün de hizmet vermektedir.

Kadıköy'de Ermeni toplumunu günümüzde resmi adıyla 'Surp Takavor Ermeni Kilisesi, Aramyan Uncuyan Mektebi ve Mezarlığı Vakfı' temsil etmektedir. Vakıf bünyesinde din hizmetleri, fakirlere yardım hizmetleri, eğitim hizmeti verilmektedir. Kilise bünyesinde bir koro, kadınlar kolu, fakirler kolu faaliyet göstermektedir. Kadıköy'de yaşayan Ermeni nüfus kesin olarak bilinmemekle birlikte kilisede kayıtlı 5200 Ermeni bulunmaktadır. Aramyan Uncuyan Okulu'nda 180 civarı öğrenci eğitim görmekte, mezunlar derneği de 149 üyesiyle faaliyetlerini sürdürmektedir.

Kaybolan Yahudi Mirası Yeldeğirmeni Üzerine... *Mois Gabay*

2017 yılının bir Şabat günüydü. Haydarpaşa Hemdat İsrail Sinagogu'nda her Şabat günü toplanan, bu sinagoga gönül vermiş insanların arasında yer almak, Yeldeğirmeni'ni Haydarpaşalı Yahudiler ile solumak üzere iskeleden inip ara sokaklardan sinagoga doğru yol almıştım. Dua ve kahvaltı sonrasında 'Haydarpaşa'da Geçen Yüzyılımız' kitabının derleyeni, Yeldeğirmeni sevdalısı Anri Niyego ile sözleşmiştik. Ricamı kırmamış, bu semtin Yahudi mirasını bir sonraki nesle aktarabilmek için ev ev, mahalle mahalle iki saat kadar sürecek gezimize başlamıştık. Tıpkı Galata, Hasköy ve Balat gibi 'soylulaştırma' akımından nasibini almış bu semtimizde de neredeyse adım başı Yahudi top-

lumunun yoğun yaşadığı ilk konut örneklerini görmek, artık yerlerinde olamasalar da doktorundan manavına, bakkalından eczacısına bu sokakların Yahudi mirasını tanımak bu semtle aramda bir bağ kurma- ma yetmişti. Geçtiğimiz hafta ise ilk defa öğrendiklerimi dostlarımla paylaşmak üzere Kadıköy-Yeldeğirmeni turundaydık. Bazen bir evin kapısının üzerindeki harflerden, binaların üslubundan burada Yahudi toplumunun yaşadığını hemen anlamıştık. Bu şehre gönül vermiş olan bizler burada olduğumuz sürece çok renkli İstanbul'umuzu anlatmaya devam edeceğiz.

*Galatasaray, Saint Joseph ve Musevi Lisesi'nin efsanevi hocası
merhum Yomtov Garti
Kadıköy Sinagogu'nun emektarı, hayırsever insan
merhum Salamon Seviş
Ve bu semte gönül vermiş adını burada sayamadığımız diğer
tüm Kadıköylülere ithaf olunur...*

Nereden geldik Yeldeğirmeni'ne?

Bahçekapı Semti'ndeki yerleşimleri 1597 yılından itibaren Satiye Sul- tan'ın emri ve Yeni Camii inşaatı nedeniyle istimlak edilen Yahudilerin büyük çoğunluğu Haliç'in Kuzey ve Güney kıyıları olan Hasköy, Balat ve Kâğıthane'ye doğru yerleşmişlerdi. Zamanla buradan Galata'ya ta- şınan Yahudi toplumu bu kez Galata'da çıkan veba salgını nedeni ile de Ortaköy ve Kuzguncuk Dağ Hamamı'na doğru göç etmişlerdi. 1872 yılında Kuzguncuk Dağ Hamamı'nda çıkan yangın ise Yahudi toplu- mundan Yeldeğirmeni'ne ciddi bir göçe sebep vermiştir. Yeldeğirme- ni'nde bu tarihten evvel de Yahudilerin yaşaması bir tercih sebebiydi. 1800'lü yılların sonlarında 200 hane olan Yahudi nüfusu 1921 yılında 450 haneye ulaşırken günümüzde yaşamını bu semtte sürdüren Yahudi toplumu sadece birkaç aile olarak kalmıştır.

Önemli Kurumlar

Kadıköy Metropolitliği Binası

Kadıköy (Halkidon) ve yöresinin kilise yönetiminin Metropolitlik kademesine yükseltilmesi 4. Ekümenik (Evrensel) Konsil (M.S.451) zamanında olmuştur. Bizans döneminde Kadıköy'de Metropolit ikametgahı olarak nitelendirilen bir binaya kaynaklarda rastlanmamaktadır. Özellikle 7. ve 8. yüzyıldan sonra Kadıköy (Halkidon) metropolitlerinin Bizans hipodromu yakınlarında inşa edilen Ayia Efimia kilisesinde kaldıkları bilinmektedir. Osmanlı döneminde ise, Kadıköy metropolitinin, bazen boğazın Anadolu yakasında Kuzguncuk, Üsküdar, Şile, bazen de Fener veya Heybeliada'da ikamet ettiğinden bahsedilir. Kaynaklarda bahsi geçen ilk metropolit ikametgahı, 1794 yılında satın alınan binadır. Hacı Nazi adında bir zat, Ayia Efimia kilisesine ait, Kadıköy vapur iskelesi yakınlarındaki bir binayı satın alarak Kadıköy Metropolitliğine hibe eder. Günümüzde hala var olan bu bina, yeni Kadıköy vapur iskelesi yakınında, altında Bambi kafenin bulunduğu binadır.

1905 yılında, dönemin Kadıköy Metropolitisi Germanos, Bahariye'de bulunan, Köseoğlu Paşa'ya ait köşkün 'haremlik' kısmına önceleri kiracı olarak taşınmış, 1908 yılında da şahsi parası ile binayı satın alarak, metropolit konutu olarak kullanılmak üzere Kadıköy Metropolitliği kurumuna bağışlamıştır. Köşkün 'selamlık' kısmını da Süreyya Paşa satın almıştır. Bahariye caddesinde, Süreyya Opera binasının bitişiğinde bulunan bu ahşap köşk, Osmanlı konak mimarisinin Bahariye'de kalan son örneğidir. Geniş bir bahçe içinde bulunan binanın yapımı 18. yüzyıla tarihlendirilmektedir.

Geniş, mermer birkaç basamakla, camekânlı bir girişten girilen ahşap bina, iki tam kat ve bir çatı katından oluşmaktadır. Binanın alt katı Kadıköy Metropolitliğinin çeşitli ofislerini barındırır. Müze görünümünde ve görkeminde olan, antika mobilyalar ve değerli yağlıboya tablolarla döşeli ikinci kat ise Kadıköy metropolitinin ofisini ve resmi kabul salonlarını barındırır.

6-7 Eylül 1955 olaylarında tahrip olan bina, tanınmış iki Rum mimar Aristidis Pasadeos ve Vasilios Vingas tarafından, 1970 yılında, büyük bir titizlikle onarılarak aslına uygun olarak restore edilmiştir. 2012 yılında yapılan son restorasyonda da binanın bütün tarihi ve yapısal özellikleri itina ile korunarak özellikle dış cephe restorasyonu yapılmıştır.

Kilise, Ayazma ve Sinagoglar

Ayia Efimia Metropolitlik Kilisesi

Kadıköy'ün Rum Ortodoks kiliseleri, İstanbul Rum Ortodoks Patrikhane-sine bağlı Kadıköy (Halkidona) Metropolitliği çatısı altında bulunmaktadır.

1924'teki mübadele sonrasında, İstanbul boğazının Anadolu yakasında, Bağlarbaşı'ndan Beykoz'a kadar yedi kilise, Kadıköy merkezde ise beş kilise ibadete açıktır ve Rum Ortodoks cemaatine hizmet vermektedir. Bu kiliselerin dördü cemaat kilisesi, biri ise mezarlık kilisesidir. Kiliselerin yanı sıra, Rum Ortodoks dini geleneğinde önemli yeri olan ve 'ayazma' olarak adlandırılan üç adet kutsal su kaynağı bulunmaktadır.

Azize Efimia'ya atfedilen ilk kilise, 4. yüzyılın başlarında, büyük bir olasılıkla İmparator Büyük Konstantin zamanında, Kadıköy'ün (Halkidon) o dönemdeki yerleşim bölgesi olan bugünkü Haydarpaşa civarında inşa edilmiştir. Bazı kaynaklara göre antik Afrodit mabedinin bulunduğu alana veya Apollon kehanet merkezinin bulunduğu alana gömülen 'martir' (dini inanışı uğruna işkence ile can vermiş) Efimia'nın mezarının üzerine inşa edilen görkemli kilisede, aziz naaşı da muhafaza edilmiştir. 451 yılında toplanan 4. Ekümenik (Evrensel) Kilise Konseyinin çalışmalarını, bu kilisede, Azize Efimia'nın naaşının yanbaşı, sayısı 600'ü aşan üst düzey din adamının (piskopos) katılımı ile sürdürülmüştür.

7. yüzyıldaki Pers-Avar saldırılarında, muhtemelen 626 yılında, kilise talan edilmiş ve sonrasında harap vaziyette kalmıştır. 16. yüzyılda inşa edilen Süleymaniye camii'nin yapımında, bu kiliseden alınan mermerler, sütun ve sütun başlıkları kullanılmıştır. Azize'nin kutsal naaşı ise önceleri Limni adasına kaçırılmış sonrasında ise İstanbul hipodromunun yanına inşa edilen Ayia Efimia kilisesinde muhafaza edilmiştir. Günümüzde, Azize'nin 'Kutsal Naaşı', Fener'deki Ayios Yeorgios Patrikhane kilisesinin sağ nefinde bulunmaktadır. Kadıköy çarşısı içinde bulunan Ayia Efimia kilisesinin yerinde, Bizans döneminde, Azize Vassi'ye atfedilmiş bir manastırın bulunduğu bilinmektedir.

Fetihten sonra, Kadıköy'ün Hıristiyan nüfusunun büyük bir kısmı Fener, Samatya, Kumkapı ve Beşiktaş semtlerine taşınmıştır. Kadıköy'de kalan az sayıda Müslüman ve Hıristiyan ahalinin, 17. yüzyılın başlarında iskele yakınlarında inşa edilen Osman Ağa camii'nin etrafına yerleşmişlerdir. Hıristiyan halk bu dönemde, o bölgedeki terk edilmiş ve harap durumda olan Azize Vassi manastırının kilisesini, Azize Efimia'ya atfederek kullanmaya başlar. 1694 yılındaki onarımdan sonra, 1830 yılındaki köklü onarım ve eklentilerle kilise bugünkü halini almıştır. En son yapılan onarım ise 1993 yılındadır.

Kadıköy çarşısında, Yasa caddesindeki kapıdan Ayia Efimia kilisesinin avlusuna girilir. Üstü camekanla örtülü avluda, kiliseye yaptığı büyük bağışlarla destek vermiş olan Zaharof ailesinin mezarı bulunmaktadır. Avludan geçilen kilisenin narteks bölümünde Ayia Paraskevi ayazması ve onun üzerindeki, 4. Halkedon Ekümenik Konsilini resmeden 'Dev İkona'nın yanı sıra çeşitli boyutlarda aziz ve azize tasvirleri yer almaktadır. Narteksten geçilen kilisenin ana bölümünün mimarisi, bilinen kilise modellerinin hiçbiri ile bağdaşmamaktadır. Yapılan eklenti ve müdahalelerden dolayı bina şekilsiz bir hal almıştır. Kilisenin 'ikonostasi' (templon) denen bölümü ile, 'ambon' (vaaz kürsüsü) ve episkopos tahtı, 19. yüzyıl ahşap oyma sanatının en güzel örneklerindedir. Kilisede bulunan ikonalar da 18, 19 ve 20. yüzyıla tarihlenmektedir. Kilise avlusunun güney duvarının dış yüzeyinde, yapımı 1693 yılına tarihlenen Sadrazam Sürmeli Ali Paşa çeşmesi yer alır.

Ayia Triada Katedrali

Günümüzde, Kadıköy Metropolitliğinin en büyük ve görkemli kilisesi olan bu kilise 'Ayia Triada'ya (Kutsal Üçlü: Baba, Oğul ve Kutsal Ruh) atfedilmiştir.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren artmaya başlayan Rum nüfus, Kadıköy'ün iskele bölgesinden Bahariye ve Moda'ya doğru iskân bölgesini genişletir. Buraya yerleşen Hıristiyan nüfusun ihtiyaçlarını karşılamak üzere, bugünkü kilisenin bulunduğu yere, bir kilise inşa edilir. 1887 yılında inşa edilen ufak, ahşap kilise, 20. yüzyılın başlarında hızla artan cemaatin ihtiyaçlarını gidermekten uzak kalır. Bu tarihlerde, özellikle cemaatin ileri gelen zenginleri ve halktan toplanan bağışlarla büyük bir kilisenin inşa edilmesine karar verilir.

Kilisenin mimarı, Velissarios Markopulos'tur. Yaklaşık 800 metrekairelik bir alana inşa edilen kilise, kubbeli bazilika planlı olup batı cephesinde iki çan kulesine sahiptir. Kubbe yüksekliği 30 metre olan kilisenin yapımında Hereke taşı ve Marmara adası mermeri kullanılmıştır. Kilise içindeki 'templon' (veya ikonostasis), 'ambon' (vaaz kürsüsü) ve episkopos tahtı Atina'nın ünlü Pendeli dağı mermeri kullanılarak dönemin tanınmış Atinalı heykeltıraşı Teodoros Tombros'a yaptırılmıştır. Kilisede yer alan 'ikona'lar (tasvirler) ve duvar resimleri, dönemin tanınmış ikona ressamlarından Diako Prokopios ve Nikolaos Kesanlis'in eserleridir. Rus yapımı olan kilisenin büyük çanı, eskilerin söylediğine göre, çaldığı zaman sesi Pendik'ten duyulmuş. Bahçe içinde olan kilisenin basamaklı girişinden girilen 'narteks'te bulunan su haznesine, Moda'daki Ayia Ekaterini'den getirilen 'ayazma' suyu konur.

Kilisenin açılışı 10 Nisan 1905'te, dönemin Kadıköy Metropoliti Germanos tarafından yapılmıştır. Kilisenin inşası aşamasında olağanüstü maddi ve manevi destek veren Metropolit Germanos, 1918 yılında, 5.

Germanos olarak İstanbul Patriği makamına yükselmiştir. Ölümünden sonra Ayia Triada kilisesinin bahçesindeki görkemli mezara defnedilmiştir.

Ayios Yeorgios Kilisesi

Yeldeğirmeni semtinin Karakolhane caddesinde bulunan kilise Ayios Yeorgios'a (Aya Yorgi) ithaf edilmiştir. 1890'larda, harap bir sinagogun yerine inşa edilen ilk kilise ufak, ahşap bir yapıdan oluşmakta idi. Kilisenin çan kulesi ise, o yıllarda inşaatı süren Haydarpaşa garı ve demiryolu döşeme işinde çalışan Rum işçiler tarafından, demiryolu rayları kullanılarak oluşturulmuştur.

20. yüzyılın başlarında semtin Hristiyan nüfusu artınca, 1919 yılında cemaatin ihtiyaçlarını karşılamak üzere, var olan eski kilisenin yerine, birkaç yıl önce inşa edilmiş olan okul binası kiliseye dönüştürülür.

Ahşap olan kilise, 1958-1961 yılları arasında tekrar inşa edilmiştir.

Üç nefli, kubbeli bazilika planlı olan kilisenin ikonaları 20. yüzyıl yapımı olup Kariye kilisesindeki mozaik tasvirlerin ahşap üzerine resmedilmiş kopyalarıdır.

Ayios İoannis Hrisostomos Kilisesi

Kalamış semtinin İskele sokağında bulunan Ayios İoannis Hrisostomos kilisesi, İstanbul Rum cemaatinin kullandığı, İstanbul ilinin doğu yönündeki son kilisesidir. 1924'teki mübadeleden önce kullanılan Bostancı, Maltepe, Kartal, Pendik, Bakkalköy, Paşaköy gibi semtlerde bulunan kiliselerin bu tarihten sonra cemaat yokluğu dolayısıyla kullanılmaması üzerine, Kalamış, İstanbul Rum Ortodoks kiliselerinin doğu sınırını oluşturmuştur.

Bizans döneminde, İmparator Arkadius'un saray hadım ağalarından Evtropios'un, M.S. 400 yıllarında, Kalamış'ta bir saray ve manastır inşa ettiği ve bu manastıra gömülmüş olduğu bilinir.

1878 yılında, Kadıköy Rum cemaati, birkaç balıkçı ailesi ve bahçıvanın yaşadığı ve özellikle yazları sayfiye yeri olarak kullanılan Kalamış'taki Evtropios manastırının harabeleri üzerinde, Ayios İoannis Hrisostomos kilisesini inşa eder. Temel kazıları sırasında bulunan Evtropios'un mezar taşı, kilise narteksinde yerleştirildiği yerde görülebilir.

Ufak bir köy kilisesi görünümünde olan, dışı badana boyalı, üç nefli Bazilika planlı kilisenin avlusunda ufak bir de çan kulesi bulunmaktadır. Kilisenin templon, ambon ve episkopos tahtı ahşap olup ikonaları 19. yüzyıl sonları ile 20. yüzyıla tarihlenmektedir. Kilise narteksinde, Ayios İoannis Prodromos'a (Vaftizci Yahya) atfedilen ayazma bulunur.

Ayios İgnatios Mezarlık Kilisesi

Hasanpaşa semtinin Uzunçayır olarak bilinen yerinde ve Kadıköy Rum Ortodoks mezarlığı içinde bulunan kilise, Aziz İgnatios'a atfedilmiştir.

1864 yılında, gömü alanlarının yerleşim yerlerinin dışına taşınması kararı alındıktan sonra, Kadıköy Rum cemaatine, diğer azınlık cemaatleri ile birlikte, Uzunçayır'da 10.000 metrekareye yakın arazi tahsis edilmiştir. Tahsis edilen arazi içerisinde kilise inşa etme izni 1898 (Sultan II. Abdülhamit dönemi) yılında verilmiştir. Gerekli inşaat izninin alınması için, dönemin Rus Büyükelçiliği Başkatibi Pavlos Maksurof bizzat ilgilenmiştir. Aynı kişi kilisenin inşaatı için 100 Osmanlı altını bağışlamanın yanı sıra, Aynaroz'un ünlü ikona ressamlarına da kilisenin ikonalarını çizdirmiştir. P. Maksurof'un İstanbul'da genç yaşta vefat eden oğlu Aleksandros bu mezarlığa defnedilmiştir.

Kilisenin dıştan görünüşü Rus kiliselerinin karakteristiklerini taşır. İç planı ise üç nefli, kubbeli bazilikadır. 19. yüzyıl sonlarına tarihlenen ikonalar Aynaroz ekolünde olup, Aynaroz'un yanı sıra, İstanbul'da da Diako Prokopios adlı rahip tarafından resmedilenler vardır. Kilisenin templan ve episkopos tahtı ahşaptır.

Kadıköy'ün Ayazmaları

Rum Ortodoks kilisesinin bünyesinde bulunan, tedavi edici özelliği olduğuna inanılan su kaynaklarına, 'kutsal su' (Aziz) anlamında, 'ayazma' denir. Bir kilise binasının genellikle narteks bölümünde yer alan ayazmalar, kilise dışında bağımsız, aynı zamanda da kilise kadar kutsal sayılan bir binada da bulunabilir. İstanbul'da asırlardır süren farklı din ve inanışa mensup kişilerin bir arada yaşaması deneyimi sonucu, ayazmalar, sadece Rumlar tarafından değil, başka dinlere mensup kişiler tarafından da ziyaret edilir.

Kadıköy'deki kiliselerden Ayia Efimia'nın narteksinde Ayia Paraskevi ayazması bulunur. Bu ayazmanın suyunun özellikle göz hastalıklarını tedavi ettiğine inanılır.

Ayia Triada kilisesi narteksinde bulunan Ayia Ekaterini ayazmasının suyu, Moda'daki aynı azizeye ithaf edilmiş ayazmanın su kaynağından alınarak buradaki hazneye doldurulur.

Kalamış'taki Ayios İoannis Hrisostomos kilisesinin narteksinde Ayios İoannis Prodromos ayazması bulunur.

Kadıköy'de yaşayan, aşağı yukarı herkesin bildiği ve ziyaret ettiği ayazma ise Ayia Ekaterini ayazmasıdır. Azize Ekaterini'ye atfedilen bu ufak su kaynağı, Moda semtinde, Moda Park (Koço) lokantasının altında yer almaktadır. Moda koyunun balıkçı barınağı, tersane ve kalafat

yeri olarak kullanıldığı 20. yüzyıl başlarından itibaren, kaynağı keşfeden Rum balıkçılar tarafından kıyıdaki kayalıkların arasından kaynayan suyun ayazma suyu olduğuna, inanılırdı. 1924 yılında kutsal su kaynağının üzerine, suyun geldiği kayayı da içine alacak şekilde ufak bir bina inşa edilmiştir. Minyatür bir kilise görünümünde olan bina, 1930 yılında inşa edilen Moda Park lokantasının altında kalmıştır. Lokantanın bahçesinden girilen ayazmaya birkaç basamakla inilir. Kare planlı binanın içinde Azize Ekaterini'nin büyük, gümüş kaplama bir ikonası, çeşitli azizlere ait ikonalar, su kaynağının bulunduğu kaya parçası ve iki musluklu bir su haznesi vardır. Ayazmanın üstündeki lokanta binasının 1930 yılında inşası için, var olan eski, ahşap lokanta yıktırılırken, o civarda bulunan eski bir kilisenin temellerine rastlanmıştır.

Surp Takavor Ermeni Kilisesi

Kilise 14 Ocak 1721 tarihinde önce 'Kutsal Bakire Meryem' adı ile ibadete açılır. 1855 yangınında hasar görür. Tadilatın ardından 30 Eylül 1858'de yeniden açılır. Kilise bu tarihten itibaren 'Surp Takavor' adıyla anılır. 1936 ve 1978 yıllarında da onarım gören kilise, klasik Ermeni mimarisinden farklı olarak, kapalı haç planında inşa edilmiştir. Kilise bünyesinde dini hizmetlerin yanı sıra bir koro, kadınlar kolu, fakirler kolu faaliyet göstermektedir.

Surp Levon Ermeni Katolik Kilisesi

Kadıköy'de ikamet eden 150 civarında Katolik aile için, 1890 yılında önce ahşap bir kilise yapılır. Yapı 1908'de yıkılır, 1911'de bugünkü kilise açılır. Akustik özelliğinden dolayı kilisede konserler de düzenlenmektedir.

Hemdat İsrail Sinagogu

2017 yılında Conde Nast Traveler dergisi tarafından yayınlanan "Dünyanın en güzel sinagogları" listesine Türkiye'den Edirne sinagogu ile yer almayı başaran Hemdat İsrail sinagogu, Haydarpaşa Yahudi toplumunun hatıralarını yaşatan, semtin Yahudi mirası kimliğinin en önemli parçalarından biridir. Sinagog günümüzde kutsal Şabat günleri ve bayramlarda açıktır ve özellikle ailesi Haydarpaşalı toplum fertleri tarafından sinagoga sahip çıkılmaktadır.

Anri Niyego'nun çalışmasında aktardığı bilgiye göre, sinagoga Hemdat İsrail adının verilmesi bir anlamda Sultan II. Abdülhamit'e teşekkür niteliğindedir. Hemdat İsrail'in İbranicedeki anlamı 'İsrailoğullarının Şefkati'dir. Ancak burada 'hemdat' kelimesinin başka bir anlam ve özelliği de bulunmaktadır. Bu kelime İbranice Het-Mem-Dale-Tav

sessiz harflerinden meydana gelmektedir. Bu sessiz harfler 'hamid' kelimesini oluşturmaktadır.

Boris Lekav isimli Avusturyalı bir mimara proje hazırlatılır. Sinagogun yapımı için Barones Clara de Hirsch de önemli miktarda bağışta bulunmuştur. Sinagogun inşaatı 1898 yılında bitirilmiş ancak iç eksikliklerinin tamamlanması bir yıl sürdüğünden resmen açılışı 3 Eylül 1899 tarihinde yapılmıştır.

Sinagogda günümüzde de bütün güzelliği ile görülebilen ortadaki gösterişli avize Yıldız Sarayı Baş Mücevhercisi Aronaci Efendi tarafından açılış töreni için Moda'daki evinden alınıp getirilmiştir. Daha sonra sinagoga hediye edilen bu avizenin bir eşi Dolmabahçe sarayında bulunmaktadır. Sinagogun özellikle ahşap olan 'azara' (kadınlar bölümü) 1946 yılında, sonrasında Anıtkabir inşasına da katılacak Mimar Albert Arditi tarafından elden geçirilmiştir. 1970'li yıllarda güvenlik nedeni ile Uzun Hafız ve İzzettin sokağı arasında açılan bağlantıya duvar örülmüş ve 2014 yılında da bahçe dış duvarı onarım geçirmiştir. Son yıllarda bir zamanlar sinagogun hemen yanında Soryano eczanesini barındıran yapı da sinagog bünyesine katılmıştır ve bu bölüm sergi odası olarak kullanılmaktadır.

Mabedin ana giriş kapısı normalde güney tarafındandır. Ancak hâlihazırda sinagoga az önce bahsi geçen bağlantı üzerinde bulunan bir kapıdan girilir. Hali hazırda kapalı tutulan ana kapıdan girildikten sonra sinagoga iki yandan çıkan beyaz bir merdivenle ulaşılır. Kapıdan içeri girildikten sonra sağda kalan oda 'midraş'tır. Solda kalan kısım ise ahşap bir merdivenle kadınlar kısmına yani 'azara'ya çıkar. Sinagogun tam ortasında ise 'ehal akodeş' ve 'teva' kürsüsü yer alır. Tevrat rulolarının saklandığı 'ehal akodeş', beyaz mermerden inşa edilmiş olup üç basamakla çıkılır. Teva ise ilginç bir şekilde sinagogun batı duvarına bitişik bir şekilde konumlandırılmıştır. Esasen bu plan, mekânın akılcıca kullanıldığının göstergesidir. Zira bu sayede iki önemli kısım sinagogda bulunan herkes tarafından görülebilmekte ve burada okunan dualar ya da yapılan konuşmalar mabedin her yerinden duyulabilmektedir.

Sinagogun ilk hahamı aslen Bulgaristan muhaciri olan Rabi Menahem Farhi'dir. Alliance okullarının yanı sıra bazı Yahudi mekteplerinde İbranice dersleri veren Rabi Farhi, aynı zamanda bazı gazeteler için yazılar kaleme almıştır. Hemdat İsrail sinagogu, güvenlik sebebiyle ziyarete açık olmayıp kültür turlarında özel izinle gezilebilmektedir.

Bet El Sinagogu

Haydarpaşa-Yeldeğirmeni yöresinde ikamet eden Yahudi nüfusun 1950'li yıllardan itibaren sahil boyunca sair semtlere yerleşmeyi, Avru-

pa yakasından sayısız ailenin de yaz mevsimini geçirmek üzere Caddebostan-Suadiye civarına taşınmayı tercih etmeleri, cumartesi ve dini bayram günlerinde Yeldeğirmeni semtindeki ibadethaneye ulaşım sorunları yaratıyordu. Zaman zaman bazı gönüllülerin evlerini ibadete açmaları sorunu çözmeye yetmemiş, 1949 yılından itibaren alınan özel izinlerle bazı evler kiralanarak Roş Aşana (İbrani takviminde yılbaşı) ve Kipur (kefaret günü) dualarının bu mekânlarda düzenlenmesi gibi geçici çözümler de bir süre sonra yetersiz kalmaya başlamıştı. Bu amaçla tahsis edilecek bir binanın inşaatı zorunlu idi. Ancak Haydarpaşa-Kadıköy cemaatinin böyle bir girişim için ayarabileceği bir bütçesi yoktu. Moiz Behar Ebeoğlu Cadedebostan Taş Mektep sokaktaki arsasının yarısını normal bedelinin çok altında bir bedelle komiteye terk etti. Yüksek Mimar Mühendis Albert Arditi'nin bedelsiz olarak hazırladığı projeye göre başlayan inşaat 1954 yılı yazında tamamlandı.

Hahambaşılığın Erenköy ve civarına yazlığa giden Yahudilerin mevsim müddetince binada toplu ayın yapmalarına izin verilmesi konusunda yetkili makamlar nezdinde 1 Nisan 1961 tarihli müracaatı 17 Nisan 1961 tarihinde kabul edildi. 2011 yılında, yönetim kurulu kararı ve Hahambaşı Rav İshak Haleva'nın onayı ile sinagoga Kal Kadoş Bet El'in adı verildi ve 27 Şubat 2011 Cumartesi sabahı duasında kutsandı.

Eglisia Notre Dame du Rosaire Fransız Katolik Kilisesi

Fransa'dan Kadıköy'e gelen Oblates de l'Assomption rahibelerinin 1895'te Haydarpaşa'da açtığı rahibe okulu, manastır, kilise ve okul binası olarak inşa edildi ve okulda 20 rahibe görev yaparken, 360 öğrenci eğitim gördü. 1911'deki yangında manastır ve kilise bölümleri büyük ölçüde, okul binası ise kısmen hasar gördü. Bahçenin kuzeyine yerleşmiş olan okul binası 1935 yılında Maarif Vekâletine devredildi. 1960'lı yıllarda Kemal Atatürk Ortaokulu olarak hizmet veren manastır binası ile okul binası 1980'li yıllarda ise spor salonu olarak kullanıldı. 1999'daki deprem sonrasında tamamen tahliye edildi.

19. yüzyıl Tanzimat rejiminin getirdiği haklar sayesinde inşa edilen ve tarihsel mimarlık anıtı olan ve uzun yıllar boş duran Fransız Notre Dame du Rosarie Katolik kilisesini Kadıköy Belediyesi, Rasimpaşa-Yeldeğirmeni Mahalle Canlandırma projesi kapsamında 2013 yılında karmulaştırılarak restore etti.

Böylece konser, tiyatro, konferans, toplantı gibi etkinliklerin gerçekleştirilmesi planlanan Yeldeğirmeni Sanat Merkezi, 14 Mart 2014 tarihinde açıldı. Tarihi Kentler Birliği'nin 2011 yılı "Tarihi ve Kültürel Mirası Koruma Proje Uygulamalarını Özendirme Yarışması"nda ise 'Proje Ödülü'ne layık görüldü.

Notre Dame de l'Assomption Fransız Katolik Kilisesi

KADOS Bilim Kültür Sanat tarafından düzenlenen 'Kent Sohbetleri' etkinliğinde, araştırmacı-yazar Orhan Türker'in; bir dönem edebiyat ve arkeoloji alanında pek çok Fransızca derginin basıldığı bilgisini vererek Kadıköy tarihinde önemli bir mekân olduğunu vurguladığı Notre Dame de L'Assomption Fransız Katolik kilisesinin tarihine ilişkin farklı bilgiler mevcuttur. Kadıköy'ün mekânsal tarihi üzerine önemli çalışmaları bulunan Mimar Arif Atılğan'ın aktarımına göre; 1850'li yıllarda Kadıköy'de yaşayan Latin kökenlilere Sakız adasından gelen Rumlar da eklenince buradaki Katolik nüfus çoğalmış ve 1858 yılında bölge papazı olan Rahip Gioseppe de Negri, Kadıköy'de yaşayan varlıklı Katolik ailelerden topladığı yardımlarla Latinlerin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik bir kilise inşa ettirmeye karar vermiştir. Kilisenin temeli 1859'da atılır ve 1862 yılı sonunda inşaat bitirilir. Kiliseden sonra bir de manastır binası yapılmıştır. Bir dönem kilisenin bulunduğu Cem sokak ile Moda caddesinin kesiştiği bölgede bulunan Notre Dame de Sion okulunda, bu kilisenin rahip ve rahibelerinin de görev aldıkları ifade edilmektedir. Notre Dame de Sion okulu, 1935 yılında kapanmış ve binada Kadıköy Kız Enstitüsü eğitime başlamıştır. 1960'lı yıllarda yıkılan eski binanın yerine yapılan yeni binada, bugün, Kadıköy Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi eğitim vermektedir.

Kilisenin tam adı Notre Dame de L'Assomption'dur ve anlamı 'Muhterem Validemizin (Meryem Ananın) Göğe Çıkışı'dır. Mimarı, Beyoğlu Belediye binası ile Dolmabahçe'de yer alan tiyatrunun da mimarı olan Giovanni Batista Barberini'dir.

1970'li yılların ortalarından bugüne, Süryanilerin de ibadethane olarak kullandığı kilisenin arsasının içerisinde, bir dönem, Kadıköyspor basketbol takımı tesisinin de bulunduğu bilinmektedir.

All Saints Presbiteryen Kilisesi

Kırım Savaşı sonrasında, 1878 yılında, inşa edilmiştir. Bu küçük kilise binasını inşa eden mimar G. E. Street, aynı zamanda Tünel'de, İsveç Konsoloslğu binasının arkasında bulunan ve Crimean Memorial Anglikan kilisesinin de mimarıdır. Günümüzde halen Anglikan kilisesi olarak ibadete açık olan bu bina daha çok 'Christ Church' adıyla tanınmaktadır.

19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında İstanbul'un bazı semtlerinde ticaretle uğraşan İngiliz aileler yaşıyorlardı. 1906 yılına kadar Delcorda sokağı olarak bilinen Yusuf Kâmil Paşa sokağında da şimdi Şair Nefi sokağı olarak bilinen Loranda sokağında da bazı İngiliz aileler yaşam-

larını sürdürmekteydiler. İşte bu ailelerden biri de dönemin Modasında herkesin yakinen tanıdığı tüccar ailelerden olan Whittall ailesiydi. Whittall ailesi All Saints Moda kilisesinin yapımına önayak olmuş ve bu binanın masraflarının büyük bir bölümünü üstlenmiş olan bir ailedir. Diğer ailelerin de katkısı olmakla birlikte bina Whittall ailesinin sahip olduğu bir arazi üzerinde yükselmiş ve dolayısıyla bu ailenin uhdesinde bir bina olmuştur. Bu nedenle bina, hala Whittall ailesi mirasçıları üzerindedir ve dini anlamda Avrupa Episkoposluğu altında İstanbul Anglikan kilisesinin gözetimindedir.

All Saints Moda kilisesi, Lozan öncesinde inşa edilmiş bir kilise olarak halen ibadete açık olan, Osmanlı'nın son döneminden günümüze miras kalmış küçük de olsa tarihi bir örnektir. Yetmişli yılların başında Modalı İngilizlerin sayısı hızla azalmıştır. Günümüzde Moda ve civarında yaşayan Hıristiyan Türk vatandaşlardan oluşan İstanbul Presbiteryen kilisesi cemaati, All Saints Moda'nın yerel cemaatini oluşturmaktadır ve bu nedenle kilise ibadet ve dini vecibelerini daha ziyade Türkçe dilinde yerine getirmektedir.

Tubini Kilisesi - Anadolu Protestan Kilisesi

Günümüzde Türk Protestan cemaati tarafından kullanılan kilise, Mühürdar caddesini eski Kadıköy iskelesine bağlayan sokakta bulunur.

Rum-İtalyan Katolik karışımı Tubini ailesinin 1904 yılında inşa ettirdiği ufak, bazilika planlı bir kilisedir. Uzun yıllar terk edilmiş ve harap vaziyette dururken, son yıllarda Türk Protestan cemaatine tahsis edilmiştir.

Mezarlıklar

Kadıköy Rum Ortodoks Mezarlığı

Kadıköy'ün Rum Ortodoks cemaati, tarih boyunca Hıristiyan âleminde alışlageldiği gibi, ölülerini kilise ve manastırların etrafına defnederlerdi.

Bizans döneminde, Halkidon limanındaki iskele civarında bulunan Ayia Vassi manastırı (günümüzde Ayia Efimia kilisesinin bulunduğu yer) yakınında bulunan Hıristiyan mezarlığı, 'fetih'ten sonra da işlevini devam ettirmiştir. Ancak 19. yüzyılda Rum nüfusun artmaya başlaması ile birlikte, yerleşim yerlerinin dışında düzenli bir gömü alanı oluşturma ihtiyacı doğmuştur. Kadıköy'ün, bu dönemde oluşturulan Rum Ortodoks mezarlığı, günümüzde Söğütlüçeşme caddesi ile Bahariye caddesinin kesiştiği noktada bulunmakta idi.

Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar, kiliselerin bahçe ve avlusuna cemaat ileri gelenleri ve yüksek rütbeli din adamlarını gömme geleneği sürdürülmüştür. Abdülaziz döneminde, hijyen tedbirleri gerekçesi ile, mezarlıkların şehir ve yerleşim yerlerinin uzağına taşınmasına karar verilmiştir. Buna rağmen cemaatin uzun süre daha (1880'lere kadar), şehir içinde kalmış olan eski mezarlık alanını kullanmaya devam ettiği bilinmektedir.

II. Abdülhamit'in Rum cemaatine Kadıköy'ün Hasanpaşa-Uzunçayır yöresinde tahsis ettiği yaklaşık 10 dönümlük arazi içinde bulunan Rum Ortodoks mezarlığı günümüzde de kullanılmaktadır. Bu mezarlığa gömülmüş olanlar arasında Rum paşalar, doktorlar ve bilim adamları vardır. Ayrıca, Kadıköy metropolitleri ve Kadıköy kiliselerinde görev almış din adamları ve Kadıköy Rum cemaati üyeleri bu mezarlığa gömülmektedir.

Mezarlık alanı içinde, 1898 yılında inşa edilmiş olan Ayios İgnatios kilisesi bulunmaktadır.

Kadıköy Ermeni Mezarlığı

Ermenilerin ilk mezarlığı Altıyol meydanına bakan, Nazım Hikmet Kültür Merkezi ve bitişiğindeki Surp Levon kilisesinin önündeki alandır. Şehremaneti (belediye zabıtası), 12 Temmuz 1892 tarihinde, eski mezarlıkta cenaze defnedilmesini yasaklar. Hasanpaşa-Uzunçayır'da bir toprak tahsis edilir. Yeni mezarlıkta ilk defin 1 Ağustos 1892 tarihinde yapılır.

Kadıköy Yahudi Mezarlığı ve Acıbadem Yahudi Şehitliği

Acıbadem Uzunçayır mevkiinde Yeldeğirmeni ve Moda yöresinde, daha sonraları Göztepe, Suadiye yöresinde yaşayanların gömü ihtiyaçlarını gideren bir Yahudi mezarlığı mevcuttur. Bu mezarlığın içinde Türkiye'nin tek Yahudi şehitliği de bulunmaktadır. Birinci Dünya Savaşında Osmanlı'nın muhtelif cephelerinde savaşırken gitmiş ve geri dönmemiş 18 Yahudi askerin sembolik mezar taşları bulunmaktadır. Hatıralarına her yıl '18 Mart Şehitler Günü'nde düzenlenen etkinlikler aracılığıyla tüm şehitlerle birlikte anılmaktadırlar.

Kadıköy İngiliz Mezarlığı

1854-1856 Osmanlı-Rus Kırım savaşı sırasında, Osmanlı devletinin müttefikleri olan İngiliz Birleşik Krallığı, İstanbul'daki Selimiye kışlasını askeri hastane olarak kullanmış, Kırım'da yaralanan askerlerini tedavi için buraya getirmiştir. Hatta bu dönemde, İngiliz askerlerin hastanedeki

bakımına yardımcı olmak amacıyla İstanbul Selimiye kışlasına gelen Florance Nightingale isimli İngiliz kadın, sağlık alanında hemşirelerin yer alması geleneğini başlatmış ve adı, ilk kadın hemşire olarak tarihe geçmiştir. Bu dönemde, Selimiye kışlasının yanındaki bir arazi de İngiliz şehitlerin gömülmesi için tahsis edilmiştir. Halen İngiliz hükümetinin mülkiyetinde olan arazi, Kırım Savaşı, Birinci ve İkinci Dünya savaşları sırasında bu civarda ölen askerlerin yanı sıra, sivil İngilizlerin de defnedildiği bir mezarlık olarak hizmet vermektedir. Girişi, Haydarpaşa Marmara Üniversitesi Tıp Fakültesi binasının yanından Harem'e inilen yol üzerindedir.

Okullar

Kadıköy Rum Cemaatinin Okulları

Bazı kaynaklarda, 1830'lu yıllarda Kadıköy'de bir Rum okulunun varlığından bahsedilir. O dönemin okulları genellikle kilise içinde veya çevresinde yer alır ve dersler papazı tarafından verilir.

Kayıtlara geçen ilk cemaat okulu 1861 yılının Aralık ayında faaliyete geçer. 19. yüzyılda Kadıköy'de meydana gelen yangınlar nedeniyle eski okul binalarından hiçbiri günümüze kadar gelememiştir.

Kilise yönetimi ve Kadıköy Rum cemaatinin ileri gelenlerinin çabaları ile, 29 Haziran 1871 yılında, cemaatin ana eğitim kurumunu barındıracak olan binanın temeli atılır. Sivastopol sokağındaki Rum eğitim kurumları binası erkekler ve kızlar kısmını barındırıyordu. 1910 yılında, öğrenci sayısının artması ve öğrencilerin okul binasına sığamaması nedeniyle yeni bir binanın inşa edilmesine karar verilir. Mevcut okulun hemen yanındaki Neşe sokağında inşa edilen yeni okul binası kız ilkokulu olarak 1944-1945 ders yılı sonuna kadar kullanılır. İki ayrı okul binasının çok masraflı olması nedeniyle, bu tarihten sonra kız ve erkek öğrenciler karma eğitimle Sivastopol sokağındaki binada eğitim görürler. 1955-1956 ders yılında 181, 1963-1964 ders yılında 210, 1985-1986 ders yılında 28, 2007-2008 ders yılında 3 öğrencinin öğrenim gördüğü okul, 2011 yılında öğrenci yokluğundan dolayı kapatılmış, bina MEÇ (Merak Eden Çocuk) ilköğretim okuluna kiralanmıştır.

Kadıköy Rum cemaatinin merkez ilkokulu olan Caferağa'daki bu okulun yanı sıra, Yeldeğirmeni ve Kalamış kiliselerinin yanında da eğitim veren okullar bulunuyordu.

Yeldeğirmeni Rum İlkokulu

Yeldeğirmeni ilkokulu, 1886 yılında eğitime başlamıştır. 1907-1911 yılları arasında yenilenen bu okul binasının yanına, gelir elde etmek amacıyla, iki de dükkân inşa edilir. 1919 yılında bu yeni okul binası kiliseye dönüştürülür. 1920-1923 yılları arasında, kilise binasının yanına, 1972 yılına kadar kullanılan üç sınıflı bir ilkokul binası inşa edilmiştir. Öğrenci yokluğundan dolayı 1972 yılında kapanan ve onarılan okul binası, günümüzde konut olarak kullanılmaktadır.

Kalamış Rum İlkokulu

19. yüzyılın son çeyreğinde inşa edilen Kalamış Ayios Ioannis Hrisostomos kilisesinin yanında, aynı tarihlerde inşa edilen ufak binada, önceleri 3 sınıflı olarak eğitim veren okul, 1911 yılından itibaren de 4 sınıflı olarak 1972 yılına kadar faaliyet göstermiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısından 21. yüzyılın başlarına kadar eğitim veren yukarıda bahsi geçen üç Rum ilkokulu dışında, özellikle mübadele ve Cumhuriyetin ilanından önce kurulan ve faaliyet gösteren özel okullardan da bahsedebiliriz:

Tarsi Varidu Rum-Fransız Kız Okulu

1895 yılında kurulan okulda, 2 yıllık anaokulu eğitimi, 4 yıllık ilkokul ve 3 yıllık ortaokul eğitimi verilmekte idi. 1923 yılında Kadıköy'deki okul kapanmış fakat aynı kişinin Beyoğlu Ağahamam'daki okulu 1960'lı yılların başına kadar eğitim vermiştir.

Konstandinos Kallios Okulu

1870 yılında eğitime başlayan 10 öğrenci kapasiteli bu okulda, Rumca okunan dersleri okul sahibi bizzat verirken, Türkçe dersleri de camii imamı ('hoca') verirdi.

Evantia Kambanaki Kız Okulu

19. yüzyılın sonlarında eğitime başlayan bu kızlar okulu, 21 öğrenci kapasiteli idi.

Pekmezoğlu Okulu

1912 yılında Yeldeğirmeni semtinde, sadece birkaç yıl faaliyet gösteren bir özel okul.

1924'teki mübadeleden önce, Kadıköy merkezindeki okulların yanı sıra, örneğin Küçük Bakkalköy'ün (Kilise mahallesi, Köyiçi no.9) 4 sınıflı Rum ilkokulunda 1912 yılında 40 öğrenci eğitim alıyordu. Ayrıca, Büyük Bakkalköy, Paşaköy, Maltepe, Kartal, Pendik, Tuzla gibi köylerde, çoğu 4 sınıflı olmak üzere, Rum okullarının bulunduğu biliyoruz.

Aramyan Uncuyan Ermeni İlköğretim Okulu

Surp Takavor kilisesi bitişigindeki mahalli okul yetersiz kalınca, 1871 yılında, Moda Rıza Paşa sokakta satın alınan arsaya yeni okulun inşa edilmesi kararlaştırılır. 1872 yılında başlayan inşa çalışmaları yaklaşık iki yıl sürer. 19 Ocak 1875 tarihinde, 'Aramyan' adı verilerek okul açılır. Kadıköy Ermeni cemaatinin önde gelen hayırseverlerinden Matus Uncuyan, okulun arkasındaki Rumlara ait bir binayı satın alarak yeniler ve cemaate bağışlar. Bu bina 8 Temmuz 1912 tarihinde kızlar okulu olarak faaliyete geçer ve okul artık 'Aramyan-Uncuyan' adıyla anılmaya başlar. Kagir bina da talepler karşısında yetersiz kalınca 1960'da yıkılır. Temelden yeniden inşa edilen bugünkü okul binası 24 Haziran 1962 tarihinde açılır. Ana, ilk ve ortaokul olarak eğitim hizmetini sürdürmektedir.

Anarad Hıgutyun Katolik Ermeni İlköğretim Okulu

Anarad Hıgutyun Ermeni Okulu, 1902 yılında Surp Levon Ermeni Katolik kilisesinin bitişigine kurulmuştur. Giriş katla beraber dört katlı taş bir bina olan yapının geniş bir de bahçesi vardır. Okul 1909 yılında eğitim ve öğretime başlamış, 1980 yılına kadar rahibe okulu, daha sonra ana ve ilkokul olarak hizmet vermiştir. 1961-1964 yılları arasında 104 öğrencisi olduğu bilinen okul, 1987 yılında öğrenci sayısı azaldığı gerekçesi ile bağlı olduğu vakıf tarafından kapatılır. Bina uzun süre atıl kalmıştır. 2004 yılında Avrupa Birliği uyum yasaları çerçevesinde azınlık taşınmazlarıyla ilgili yasa değişince, Nâzım Hikmet Kültür Merkezi'ne kiralanmıştır.

Mihitaryan Okulu

Venedik Mihitarist Ermeni Katolik Rahipler Topluluğu tarafından 1869 yılında Moda burnunda kurulmuştur. Birinci Dünya Savaşı döneminde, 24 Ekim 1914 tarihinde, İtalyan uyruğundaki okula askeri yöneticilerce el konur. Bina 21 Ocak 1915 tarihinde çıkan yangında harap olur ve yıkılır. Bugün yerinde bir otopark ve restoran bulunmaktadır.

Haydarpaşa Yahudi Toplumu Okulu (Ecole Communale Israelite de Haidarpacha)

19. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı sınırları içerisinde yaşayan Yahudi toplumlarının eğitim seviyeleri Avrupalı dindaşlarına göre çok zayıf, mevcut okullar ise yetersiz durumdaydı. Kamondo ailesinin başlattığı çalışmaları Fransa merkezli Alliance Israelite Universelle (Evrensel Yahudi Birliği) isimli kuruluş devam ettirmiş ve imparatorluk bünyesinde farklı şehirlerde Alliance okulları kurulmuştur.

Çeşitli yardımlarla, önce Kuzguncuk Dağ Hamamı'nda 1875 yılının Ocak ayında açılan erkek okulu ve daha sonra 1880 yılının Ağustos ayında açılan kız okulu eğitime başladı. Ancak bu okullarda, 1893 yılında erkek bölümünün, 1895 yılında ise kız bölümünün eğitimlerine son verildi. Bazı yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla 1875 yılında Yeldeğirmeni'nde de başka bir Yahudi okulu eğitime başlamıştı. Bu şekilde Yahudi çocukları eğitimde geri kalmayacaklardı. Adı Haydarpaşa Yahudi Okulu olan bu binada 1902 yılında 182 öğrenci bulunmaktaydı.

Maarif Vekâleti 1924 yılında bütün Yahudi okullarında öğretim dili olarak Türkçe veya İbraniceyi seçme zorunluluğu getirdi. Bu şekilde Fransızca, öğretim dili olarak Yahudi okullarından kaldırılmış oluyordu. Haydarpaşa Yahudi ilkokulu, altı yıllık ilkokul eğitimini 1935 Haziran ayında sona erdirdi. Ortada bir avlu bahçesi olan iki binadan meydana gelen okulun öndeki binası ahşap tek katlı, arkadaki binası ise kâgir üç katlı idi. Daha sonraki yıllarda öndeki ahşap bina yıkılıp bulunduğu alan arkadaki bahçeli kâgir binanın bahçesi haline getirilmişti. Bu şekilde önünde büyük bahçesi oluşmuş olan arkadaki üç katlı kâgir bina, bir süre dispanser olarak kullanılmıştı. 1960'lı yıllarda da bir süre Yeldeğirmeni Kulübü binayı kullanmıştı. 1970'li yıllarda ise bahçesi bir iki yaz mevsiminde yazlık sinema yapılmıştı. 2000'li yıllarda öndeki bahçenin etrafı ve üzeri kapatılarak meydana getirilen yeni bina buzhane, mezbaha, et deposu gibi amaçlarla kullanıldı. Birkaç yıl önce ise yeni bina yıkılarak bulunduğu alan tekrar bahçe haline getirildi. Burada kazı yapılarak orada ilk önce bulunan ahşap binanın temelleri çıkarıldı.

Bu okulun hemen yanındaki arsaya ise 1914-1915 yıllarında Bursa'dan Haydarpaşa'ya göç eden Yahudiler yerleşmiş ve o zamanlar çok sefalet çekmişlerdi. Bu arsa 1998 yılından itibaren Kadıköy Belediyesi tarafından kullanılmaya başlanmış ardından da oto yıkama olarak faaliyet göstermişti.

2017 yılında tekrar başlatılan çalışmalarla uzun yıllar Alliance Israëlite Universelle okulları bünyesinde yörenin Yahudi çocuklarına hizmet veren iki binalı kompleks, Anıtlar Kurulu ve Kadıköy Belediyesinden alınan izinler sonrasında restore edilmeye başlanmıştır. Yıkık olan bina da eskisine uygun şekilde yeniden yapılmaktadır. Binanın inşaatı bittiğinde, yıllardır Anadolu yakasında okul öncesi çocuklara eğitim veren Miniks anaokulunun buraya taşınması planlanmaktadır.

Dernekler

Moda Kültür Derneği (Morfortikos Sindezmos Modiu)

19. yüzyılın ortalarından itibaren artış gösteren İstanbul'un Rum nüfusuna paralel olarak, Kadıköy'deki Rum nüfus da nicelik ve nitelik açısından yükseliş gösterir. Kadıköy'ün yerli halkının yanı sıra, Kadıköy, Moda ve çevresi, zengin ve nitelikli Müslüman, Rum, Ermeni, İngiliz, Levanten ailelerin sayfiye yeri olarak tercih ettikleri bir bölge halini alır. Bu dönemde kurulan, sportif, kültürel ve sosyal amaçlı birçok Rum derneğinin varlığı bilinmektedir.

Günümüzde, Kadıköy Rum cemaatinin faaliyette olan iki derneği vardır.

Sosyal amaçlı çalışan Kadıköy'ün en eski derneği Kadıköy Rum Kadınlar Fukaraperver Derneğidir (Halkidoni Filoptohos Adelfotis Kirion). 1884 yılında kurulan derneğin amacı, Kadıköylü yoksul Rum ailelerine gıda, giyecek, ilaç ve yakacak yardımı yapmaktır. Günümüzde de faaliyette olan bu dernek, gelirini varlıklı ailelerin bağışları ve düzenlenen yemekli, danslı toplantılardan elde etmektedir.

Faaliyetini hala sürdürmekte olan Moda Kültür Derneği, 1946 yılında kurulmuş olup bünyesinde amatör tiyatro ekibi de bulundurmaktadır. Kurulduğu yıldan itibaren Neşe sokağındaki boşaltılan eski Rum kızlar ilkokulu binasında faaliyet göstermektedir. Yemek salonu, kütüphane, ofis ve mutfak bölümlerine sahip dernek binasının geniş bir de tiyatro salonu vardır.

Aramyan Okulundan Yetişenler Derneği

Aramyan Okulundan Yetişenler Derneği (AOYD, 1950) ilk olarak Kadıköy Cem sokakta bulunan kiralık bir lokalde faaliyetine başlamıştır. 1951 yılında Aramyan okulunun yanındaki metruk bina onarılarak dernek lokali olarak yapılandırılır. Dernek, günümüzde sosyal-kültürel faaliyetlerini bu lokalde sürdürmektedir.

Göztepe Kültür Derneği

Caddebostan ve çevresinde büyümekte olan Yahudi toplumunun gençliğini toplayıp birarada tutmak için 1975 yılında Sami Day ve Lazar Al-dişin önderliğinde Göztepe Kültür Derneğinin kurulması kararlaştırılmıştır. Dernek, 1984-1987 yıllarında lokal inşaatının tamamlanmasıyla hizmete açılmıştır.

Tiyatro ve Sinemalar

Kadıköy Tiyatrosu

Theatron Halkidonos adı altında, banker Zanni Stefanovik Skiliçis'in bağışladığı arsa üzerine, 1873 yılında inşa edilen Kadıköy'ün ilk tiyatro binası, günümüzde Sakızgülü sokağı olarak bilinen Tiyatro sokağında bulunmaktaydı. Kadıköy Rum cemaati tarafından işletilen bu tiyatro, Türkçe kaynaklarda Apollon tiyatrosu olarak geçer. 1915 yılında yapılan yenileme çalışmalarından sonra, salon aynı zamanda sinema gösterilerine de uygun hale getirilmiştir. İlk Müslüman Türk kadın sahne sanatçısı olan Afife Jale ilk olarak bu salonda sahneye çıkmıştır.

Cumhuriyet döneminde Hale adını alan mekân, zaman içinde tamamen sinema salonu olarak kullanılmıştır. 1961 yılında yıktırılan binanın yerine inşa edilen REXX sineması, o dönemin en büyük ve modern sinema salonlarından biri sayılırdı. Sinema binasının bir bölümünde bulunan geniş bir alan ise nişan, düğün, çaylı toplantı gibi etkinlikler için kullanılırdı. 1961'den 1970'lerin ortalarına kadar, Kadıköylü çoğu Rum çiftin nişan törenleri bu salonda yapılmıştır.

Sinema alanında baş gösteren kriz döneminden sonra, görkemli, dev sinema salonu ufak salonlara bölünmüş, bir kısmı da çarşıya dönüştürülmüştür. 146 yıllık bir tarihe sahip bu sinema binasının mülkiyeti Kadıköy Rum Ortodoks Cemaati Kiliseleri, Mektepleri ve Mezarlığı Vakfına aittir.

Yeldeğirmeni Sineması

Kısa bir süre Ünlü Sineması, daha sonra Özen Sineması adını alan ve Sroçkin isminde Yahudi asıllı bir Rus tarafından işletilen Yeldeğirmeni Sineması, 1970'li yıllara kadar semte hem hizmet hem de canlılık vermiştir. Zamanın en iyi ve en tercih edilen filmleri, sessiz film devrinden başlayarak bu sinemada sinemaseverlere gösterilmiştir. Uzun yıllar metruk halde depo ve farklı işlevlerde kullanıldıktan sonra bina Kadıköy Belediyesi tarafından restore ettirilip 'Tasarım Atölyesi Kadıköy' adı altında Kadıköylülerle buluşmuştur.

Gündelik Hayat Mekanları

Moda Park Lokantası (Koço Lokantası)

Moda vapur iskelesinin yanı başında, eski Kayıkhane ve Ayia Ekaterini ayazması üzerindeki binada bulunan bu restoran, 1930 yılında faaliyete geçmiştir. Günümüze kadar, ticari isminden çok ilk sahibi olan Koço'nun ismi ile bilinir. Moda koyu ve Kalamış'a hâkim bir manzaraya sahip restoranın yazları kullanılan geniş taraçası dışında çok geniş bir de bahçesi vardır. Kışlık kapalı kısmı ise dev pencereleri sayesinde manzaraya karşı yemek yeme keyfini tattırmaktadır.

Todori'nin Meyhanesi

Kalamış semtinde, eskiden var olan vapur iskelesine giden İskele sokağında bulunan Todori'nin meyhanesi, Koço lokantasından sonra, Kadıköy'ün en tanınmış lokantası idi. Kalamış Ayios İoannis Hrisostomos kilisesi ve eski Kalamış Rum ilkokulu binası yanında bulunan Todori'nin meyhanesi, önceleri yöre halkını oluşturan Rum balıkçı ve bahçıvanlara hizmet veren salaş bir meyhane idi. 1950'li yıllarda, İstanbul'un Anadolu yakasında bulunan çok sayıda şair, yazar, müzisyen gibi entelektüellerin Todori'nin meyhanesini ve enfes mezelerini keşfetmesiyle ünü tüm İstanbul'a yayıldı.

1970'li yıllarda Rum nüfusun azalmasıyla birlikte kapanan meyhane, sonraları Fenerbahçe spor kulübü lokali olarak, 'Todori Tesisleri' adı altında faaliyet göstermiştir. Günümüzde de bu kültür varlığının korunması amacı ile Todori ismini kullanarak meyhane-restaurant şeklinde hizmet vermeye devam etmektedir.

Kadıköy ve Moda Çarşısındaki Rum Esnaf

19. yüzyılın başlarına kadar, sakin bir Anadolu kasabası görünümünde olan Kadıköy, İstanbul'daki İngiliz ve Fransızların yanı sıra Türk, Rum ve Ermenilerin dikkatini çekmeye başlar. Özellikle 19. yüzyılın ortalarından itibaren sayfiye yeri olarak tercih edilen Kadıköy ve Moda'da köşkler ve konaklar yükselmeye başlar. Artan nüfusun yeme, içme, eğlenme, barınma ve arabacı, kayıkçı, temizlikçi, çocuk bakıcısı gibi ihtiyaçlarını giderme işlevini Kadıköy'ün az sayıdaki yerleşik halkı üstlenir.

Kadıköy'ün iskele civarındaki iki camisi ile Rum Ayia Efimia kilisesi ve Ermeni Surp Takavor kilisesi etrafında gelişen Kadıköy çarşısı 1856'daki büyük yangından nasibini almış, sonrasında ise baştan inşa edilmiştir. Yangın sonrası yıllara rastlayan nüfus artışı ile birlikte Kadıköy çarşı-

sı, Moda caddesi boyunca, Moda'ya doğru genişlemeye başlar. İstanbul'un Fener, Balat, Galata gibi semtleri ile Arnavutluk, Epir bölgesi, Makedonya, Sakız adası gibi, Osmanlı imparatorluğu sınırları içinde veya dışında kalmış olan yörelerden İstanbul'a çalışmaya gelenlerin bir kısmı da Kadıköy'e yerleşir. Bunlara Anadolu'dan ve özellikle Kapadokya'nın köylerinden İstanbul'a çalışmak için gelen Rum ve Ermeni 'Karamanlı'ları da ilave etmek gerekir. Çarşıdaki esnafın geldiği bölge ile mesleği arasında bir bağlantı olduğu da gözlemlenir. Çarşıdaki bakkalların tamamına yakını Kapadokyalı Rum (Karamanlı); manavlar ve bostan sahipleri Arnavut; fırıncı, pastacı ve kasaplar Epir'li; süt, peynir, tereyağı satıcıları, muhallebici ve mandıra sahipleri Makedon (Bulgar olarak adlandırılırları); bahçıvan ve çiçek yetiştiricileri ile pansiyonculuk, lokanta, meyhane, içki imalatı ve ticareti, ayrıca ev işleri, çocuk bakıcılığı, balıkçılık ve sandalcılık ile uğraşanlar Sakız adalı; kapıcı ve arabacılar ise Karadağlı idi.

19. yüzyıl sonları ile 20. yüzyıl başlarında inşa edilen çarşıdaki dükkanlara dikkatlice bakılırsa, alt katı dükkân, üst katı ise konut olacak şekilde inşa edildikleri gözlemlenebilir.

Kadıköy çarşısında, yaklaşık bir asırdır varlığını sürdüren işletmelerden örnek vermek gerekirse, üç köklü müesseseden bahsedilebilir:

Beyaz Fırın (Pastane)

Makedonya kökenli Hıristiyan ailenin İstanbul hikâyesi, 1836 yılında büyük büyük baba Kozma Stoyanof'un Balat semtinde bir simitçi fırını açması ile başlar. Ailenin genişlemesi ile birlikte Karaköy börekçisi, Sarıyer börekçisi ve Üsküdar'da Bulgarın simitçisi olarak bilinen dükkanlar açılır.

Kadıköy Ayia Efimia kilisesi karşısındaki dükkân, 1920'de simit ve poğaçacı fırını olarak açılır. Bir yüzyıla yakın bu süre içinde, işine gitmek için vapura binecek olan veya Kadıköy çarşısından geçenlerin mutlaka uğrayıp kahvaltılık poğaçalarını aldıkları yer olmuştur. Börek, çörek ve poğaçacı yapımında kullanılan ana maddelerin, üç beyaz denilen 'un, şeker ve tuz' olmasından dolayı işletmenin adı 'Beyaz Fırın' olarak tescil ettirilmiştir.

Ailenin geleneğini sürdüren son nesil temsilcisi Natali Stoyanof, gençliğin verdiği cesaret ve yurtdışında pastacılık eğitimi almış olmanın özgüveni ile, büyük büyük babasının başlattığı simit fırınına dünya çapında ünlü ve köklü pastaneleri kıskandıracak, yüksek seviyelerdeki 'Beyaz Pasatane'ye dönüştürmüştür.

Milka Şarküteri

Yakın zamana kadar Moda caddesinde Kadıköylülere hizmet vermiş olan Milka şarküterinin hikayesi, Makedonya'dan İstanbul'a çalışmaya gelen Bulgar asıllı genç Konstantin Natof'un 1885 yılında bir sütçü dükkânı açması ile başlar. Şamandra'daki mandıralardan getirilen süt, kaymak, peynir ve yoğurt satılan bu dükkân, kurucusu Konstantin'in torunları Niko ve Koço tarafından şarküteriye dönüştürülmüş ve Koço'nun birkaç yıl önceki ölümüne kadar işletilmiştir.

Kadıköy Baylan Pastanesi

Kadıköy'ün en eski ve bilinen pastanelerinin başında gelen Baylan pastanesinin hikâyesi, Epir'li Filip Leanas ile Kuzeni Yorgo Kirişis'in Beyoğlu İstiklal caddesinde 1923 yılında açtıkları Lorian adlı pastane ile başlar. 1934 yılında isim değiştiren işletme Baylan adını alır. Karaköy şubesi ve 1939 yılında Baylan çikolata fabrikasının kuruluşundan sonra, 1961 yılında, Baylan Kadıköy şubesi faaliyete geçer. Karaköy şubesinin başına, Avusturya, İsviçre ve Almanya'da pastacılık eğitimi görmüş olan Harry Leanas getirilirken, İngiltere'de İşletme eğitimi almış olan Mihail Leanas Kadıköy'deki dükkânın yönetimini üstlenir.

Kadıköy'ün eski vapur iskelesinin yakınındaki Baylan pastanesi, serin, asmalı bahçesi ve kendine özgü tatlıları ile nostalji yaşamak isteyenlerin başta gelen uğrak yeridir. Harry Leanas'ın kendi buluşu olan Cup Grille (Kup Griye), Baylan'ın en tanınan ve aranan spesiyalitesidir. Ayrıca trüf çikolatası, suri (farecik) kestaneli pastası, rokoko dondurma pastası, paskalya ve yılbaşı çörekleri en başarılı ve tanınmış çeşitleridir.

Ailenin birkaç yıl önce ölen son temsilcisi Harry Leanas, ölümünden kısa bir süre önce, bu asırlık aile işletmesini satarken alıcılardan işletmeyi aynı şekilde korumaları ricasında bulunmuştu. Harry Leanas'ın Haziran 2016'daki ölümünün üzerinden geçen üç yılı aşkın süreye rağmen Baylan'da her şey eskisi gibi.

Gülbenkiyan Ailesinin Evi

Bugün Moda ilköğretim okulu olarak kullanılan alan geçmişte Gülbenkiyan Ailesi eviydi. Kalust Gülbenkiyan dünya petrolcülerinin %5'ine sahip olmasıyla tanınan dünyaca ünlü bir girişimciydi. Adını alan vakıf, Portekiz'de faaliyetini sürdürmektedir.

Şekerciyan Ailesinin Köşkü

Bahariye ilköğretim okulunun yer aldığı alanda 20. yüzyıl başında Şekerciyan ailesinin köşkü bulunuyordu.

Lazyan Ailesinin Köşkü / Lozan Kulübü

Moda caddesi üzerinde, bahçe içerisinde bulunan müstakil bir bina, bugün banka şubesi olarak kullanılmaktadır. Yakın geçmişte 'Lozan Kulübü' olarak bilinen köşkün ilk sahibi Ermeni Lazyan ailesidir. Aile köşkü Darto Dober isimli Fransa vatandaşı Ermeniyeye satar. 1983'de 'Lozan Kulübü' olarak hizmet vermeye başlar.

Yeldeğirmeni'nin Ünlü Yahudi Apartmanları

Kehribarcı (Kehribardji) Apartmanı

Kadıköy'de 1900'lerden itibaren Yahudilerin sıklıkla yerleştikleri Yeldeğirmeni'nde, 1909 yılında, inşa edilen Kehribardji apartmanı, tarihe, eski İstanbul'a tanıklık edercesine tüm heybetiyle önümüzde yükselirken; "İstanbul'da böyle sokaklar kaldı mı?" dedirtir insana. 100 yıldır Yeldeğirmeni silüetinden görülen iki apartmandan biri olan Kehribardji apartmanı, adından da anlaşılacağı gibi Levi Kehribardji ailesi tarafından Alman mühendislerle yaptırılmıştır. Uzun bir dönem burada ikamet eden ve 'İstanbul bir Masaldı' başta olmak üzere birçok romanını bu apartmanın en üst katında, tarihi yarımada manzarasında kaleme almış yazar Mario Levi'den öğrenildiğine göre, apartmanın yapımında çalışan Alman mühendisler o zamanlarda İstanbul'da pek asansörlü apartman olmamasına rağmen ilerde apartmana asansör yerleştirilebilmesi için gerekli boşluğu bırakmayı ihmal etmemişlerdir. Bu sayede ileriki yıllarda apartman asansöre kavuşmuştur. Bunun yanında 1999 depreminden sonra yapılan ölçümlerde apartmanın dayanıklılığı bir kez daha görülmüştür. Apartmanın isminin Fransızca okunabilecek şekilde yazılması ise o dönemin modasına uygundur.

Kehribarcı apartmanı, 2000'li yıllarda bir otele dönüştürülmek istense de proje başarıya ulaşmamış ve geçtiğimiz yıllarda geçirdiği restorasyonla Yeldeğirmenli ailelerin yaşadığı önemli apartmanlardan biri olarak geleceğe miras kalmayı başarmıştır.

Valpreda Apartmanı

Tıpkı Kehribardji apartmanı gibi Valpreda apartmanı da Levi Kehribardji ailesi tarafından tahminen 1909 yılında, dönemin moda üslubu 'art nouveau' olarak inşa edilmiştir. 7 katlı ve 14 dairesi bina içerisinde Haydarpaşa tren garının yapımında çalışan İtalyan taş işçilerinin kalmasından dolayı halk arasında İtalyan apartmanı olarak da bilinir. Cephelede İtalyan taş ustalarının ellerinden çıkan muhteşem taş işçiliklerinin görülebildiği yapı, o dönem bölgedeki diğer apartmanlar gibi havagazi ile aydınlatılmıştır. Bunun yanında halk arasında bu bi-

nanın altından Haydarpaşa tren garına uzanan bir tünel olduğu ve binanın yapımında Haydarpaşa tren garının demirlerinin kullanıldığı gibi rivayetler de bulunur.

Menase Apartmanı

İskele sokakla Taşlıbayır sokağın kesiştiği noktada, Celal Muhtar apartmanının karşı köşesinde bulunan bir Yahudi apartmanıdır. Bugünkü adı Ankara apartmanıdır. Ankara'dan Yeldeğirmeni'ne yerleşen Yahudi aileler oturmuştur.

Ester Apartmanı

Nemlizade sokakta heybetli bir binadır. 1930'lu yıllarda bulunduğu sokakta yeşilliklerin içinde tek büyük bina olan Ester Apartmanı, Kehribarcı ve Valpreda apartmanlarından sonra, Yeldeğirmeni silüetinde kendini hissettiren üçüncü büyük binadır. Bugün yıkılıp yeniden inşa edilmiş olan bina, bir şehrin dernek binası olarak kullanılmaktadır.

Yeldeğirmeni'ne İz Bırakmış Yahudiler Yeldeğirmeni'nin Süpermeni: Terzi Salomon Seviş

2008 yılında aramızdan ayrılan Salomon Seviş, ekmek teknesi terzi dükkanından çok Yeldeğirmeni'nde her dinden vatandaşın gönlünü fethetmiş bir kahraman olarak anılarda yer etti. Halk arasında 'Süpermen' ve 'Yahudi evliyası' olarak da anılan Seviş, ihtiyaçlı olan kimseyi kapısından geri çevirmemesi ile meşhurdu. Komşusundan sokağından geçen karpuzcuya kadar, hiç tanımadığı, ama adını duyup gelmiş belki yüzlerce kişi yaptığı iyiliklerden nasiplenmişti. Cezaevine düşen, elektrik faturalarını ödeyemeyen, mahkemede davası olan, parasızlıktan doktora gidemeyip testlerini yaptıramayan, hatta rapor almaları gereken öğrenciler bile onu ziyaret etmişti. Salomon, darda olanı duyunca, ne yapar eder hali vakti yerinde dostlarını da seferber edip, ihtiyacı olana el uzatırdı. Yazar Mario Levi ve Modalı yazar ve karikatürist İzel Rozental de anılarında Salomon Seviş'i kutsal Şabat günlerinde 'Minyan' adı verilen sinagogda dua edilebilmesi için gerekli minimum 10 Yahudi erkeğini bulabilmek için üşenmeden sinagoga getirmeleri ile de hatırlamaktadır. İyilik emsali, fedakâr insan Salomon Seviş'in hayat felsefesi, İzel Rozental'in deyişiyle "Takma kafana, rahat uyu!" idi.

'Hocaların Hocası' Yomtov Garti

2011 yılında aramızdan ayrılan efsane hoca Yomtov Garti. Öğrencilerinin, dostlarının ve toplumunun ona yakıştırdığı unvanı ile Profesör

Garti, 95 yıllık ömrü boyunca her zaman genç ruhlu, yaratıcı, yaşama bağlı ve en önemlisi etrafına ışık veren bir insandı. 1915 yılında Hemdat İsrail sinagoguna çok yakın bir evde, Osmanlı ordusunda görevli bir veteriner hekimin oğlu olarak doğdu. İki yaşında yetim kalınca her zaman adını minnetle andığı dayısı Yaakov Uziel tarafından büyütüldü. Ecolé Communale de Haydarpaşa'da ilk, Saint Joseph lisesinde orta öğretimini tamamladı. Bakaloryasını Galatasaray lisesinde verdi. Çok küçük yaşlarından itibaren her zaman parlak bir öğrenci idi ve özellikle matematik dersine özel bir ilgisi vardı.

Galatasaray lisesi sonrasında, annesinin "matematik okuyup da ne olacaksın" telkinine karşın İstanbul Üniversitesinde matematik eğitimi aldı. Mezuniyetinin sonrasında, İstanbul Üniversitesine İkinci Dünya Savaşı esnasında gelen hocalardan Profesör Van Misses'in ısrarları ile aynı üniversitede doktora verdi. İstatistikî fonksiyonları konu alan bu teoremi ile Türkiye'nin üçüncü matematik doktoru unvanını almıştır. Doktora tezi halen 'Garti teoremi' adıyla anılmaktadır.

Doktora sonrası ABD'den gelen iş tekliflerini hem annesini yalnız bırakmak istemediğinden hem de ülkesine olan bağlılığından kabul etmedi ve ilk olarak 1937 yılında Haydarpaşa lisesinde matematik öğretmen olarak görev aldı. Daha sonra önce Musevi lisesinde sonra da devrin Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'in özel izniyle Galatasaray lisesinde, Saint Joseph lisesinde ve bir dönem de Notre Dame de Sion lisesinde matematik öğretmenliği yapmıştır.

İki kız evlat sahibi olan Garti, Notre Dame de Sion lisesindeki öğretmenlik yıllarında kendi kız çocuklarının da hocası olmuştur. Emekliliğinin hemen ertesinde de Boğaziçi Üniversitesinden gelen hocalık teklifi üzerine bu üniversitede üç yıl yüksek matematik dersleri verdi. Sonraki yıllarda da hocalıktan kopmadı. 2007 yılına kadar, yani 92 yaşına kadar fiilen Galatasaray lisesinde ders vermiştir.

Gençlik yıllarından itibaren Haydarpaşa-Yeldeğirmeni semtinde, Türk Yahudi toplumu yardım kuruluşlarında, Or Ahayim Hastanesi Vakfında yılmadan, bıkmadan çalışan Garti, 30 yıl Haydarpaşa cemaatinde, 28 yıl da merkezi Türk Musevi toplumunda fiilen hahambaşı müşaviri olarak görev almış ve bu görevi boyunca çok önemli katkılarda bulunmuştur.

Dr. Albert Benozio'dan Benozio Kafe'ye...

Yeldeğirmeni'nin Uzun Hafız sokağının Karakolhane caddesiyle kesiştiği sol üst köşedeki evini hem ev hem de muayenehane olarak kullanmış Dr. Benozio'nun adı şu sıralar asıl katları boş olan binada eski 'Bakkal Albert'in dükkânının kafeye çevrilmesi ile yaşatılıyor. Aynı sokakta bir zamanlar Jak Usta'nın lostra dükkânı da bulunmaktaydı.

Dr. Viktor Bitran

Yeldeğirmeni'nin ünlü doktoru Bitran Bey, İskele sokağın en üst bölümündeki evinde yaşardı. Aynı zamanda muayenehanesi olan evi yıllar öncesindeki gibi durmaktadır. Semtin tarihinden bir iz olan o ev, sahiyle birlikte hep gönüllerde yaşayacaktır.

Soryano Eczanesi

Yeldeğirmeni'nde 1900'lü yılların başından 1921'de aynı bölgedeki eczanelerin birleştirilmesi kanununa dek üç eczane bulunmaktaydı. Rozano ve Tatlıyan eczanelerinin birleşmesinden sonra semtin tek eczanesi, sinagogun arka bölümündeki Soryano Efendinin eczanesiydi. Soryano Efendi acısız iğne yapması ve ilaç siparişlerini zamanında ulaştırması nedeniyle tüm semtin çok sevdiği bir karakterdi. Ancak Varlık Vergisi döneminde eczanesini satmak ve yıllarca eczaneyi satın alan beyin yanında kalfa olarak çalışmak zorunda kalmıştı.

Yeldeğirmeni'ndeki Yahudi Esnaftan Hatıralarda Kalanlar...

Cumhuriyetin ilk yıllarında, Yeldeğirmeni'nde eczacı, doktor, tenekeci, manav, seyyar balıkçı, aktar, camcı ve seyyar makaracılar Yahudi idiler; berberlere gelince... Her toplumun bir berberi vardı Yeldeğirmeni'nde ve Yahudilerin berberi Yasef idi. Müşterileri çoğunlukla Yahudiler ya da eski külhanilerin top ense modasını sürdüren bıçkınları.

Semtin merkezi ve çarşı durumunda olan Karakolhane caddesi çok hareketli bir yerdi. Dükkânlar bu cadde üzerinde sıralanmıştı. Bu dükkânlardan biri şişman Davit'in aktar dükkânı idi. Davit'in zor sığıdığı dükkânında aklın almayacağı kadar çok sayıda ve çeşitte mal vardı. Aynı caddede bir aktar dükkânı daha vardı.

Semtin tek tuhafiye dükkânını Bitran işletirdi. Daha sonraları İzak Profeta'ninki gibi birkaç tane daha açıldı. Bitran, dükkânında danteller, düğümeler özellikle gelinler için gerekli her şeyi satardı.

Balıkçı Leoniko Çakon, Rafael el Baylador semtin hafızalarda kalan balıkçılarındandı. Lakerdalarının tatları hala eski Yeldeğirmenlilerin damaklarındadır. Bol çıktığı günlerde getirdikleri balıkları yüksek sesle ve külhanbeyi ağzı ile "yes kumru, kırk kuruşa okkası" diyerek satmaya çalışırlardı.

Eliyezer Bensal ve Kasap Niyego, Yahudi nüfusun dini kurallara göre kesilmiş et ihtiyacını karşılayacak kasapları idi.

Yeldeğirmeni semtinde bakkallık yapan Ester Abenkual, seyyar mefruşatçılık yapan Behor Alfasa ve tıpkı yukarda bahsettiğimiz Salamon Seviş gibi mesleklerinin yanında semtte devlet katında sıkıntısı olan her kimseye yardım eli uzatarak sorunlarını halletmeye çalışan çok becerikli insanlardı.

Semtte 'sağır manav' adı ile anılan manavın 10 Kasım anmalarından birinde o esnada sirenleri duyamayıp işine devam etmesi diğer esnaf-
ların tepkisini çekmiş ve kısa süreli bir kavga sonrası ailenin ileriki yıl-
larda İsrail'e göç etmesinde etken olmuştu.

Roz Acıman, anılarında, Yeldeğirmeni'nde yaşadığı yıllarda sokaklar-
da Ladinodan başka bir dil duyulmadığını, Yahudi ailelerin çocukla-
rını Rum kadınların işlettikleri Maestra diye anılan yuvalara gönder-
diklerini ve dolayısıyla pek çok Yahudi çocuğun mükemmel şekilde
Rumca'yı da öğrendiğini aktarır.

Hatırla / Call to Mind - Kadıköy Kaynakçası: Daha derinlikli çalışmalar için bir giriş...

İstanbul Ansiklopedisi (11 cilt), Reşad Ekrem Koçu

Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (8 cilt)

Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı. İstanbul, 1993.

Sigorta Haritalarında İstanbul, Jacques Pervititch

Tarih Vakfı Yurt Yayınları, AXA Oyak Sigorta. İstanbul, 2001.

Metropolis Halkidonos Apo tin arheotita mehri simera (Antik Dönemden Günümüze Kadıköy Metropolitliğinin Tarihi), Dr. Anastasios İordanoğlu

Sindesmos ton en Athines Megalosholiton (Fener Erkek Lisesi Mezunları Derneği). Atina, 2000.

Antik Dönemden Günümüze Kadıköy Metropolitliğinin Tarihi, Dr. Anastasios İordanoğlu

Fener Erkek Lisesi Mezunları Derneği. Atina, 2000.

Sfragides Mitropoleon Halkidonos-Derkon (Kadıköy ve Terkos Metropolitliği Mühürleri), Akilas Millas

İdrima Mizonos Ellinizmu (Evrensel Yunan Kültürü Araştırma Kuruluşu). Atina, 2000.

Panagia Proskinimata İeras Mitropoleos Halkidonos Konstantinupolis (Kadıköy Metropolitliği İbadethaneleri), Yannis Yiyurtçis

Dimos Kavalas-Dimofelia (Kavala Belediyesi Kültür Yayınları). Kavala, 2018.

Hişadagaran Kadıköyi Surp Takavor Tibrats Tas Yerççakhumpi, Surp Takavor Tibrats Tas Yerççakhumpi Kısanhinkamyagin Artiv (Surp Takavor Teganni Heyeti ve Korosu 25. Yıl Anı Kitabı) 1938-1963, Lili Koç

İstanbul, 1963.

Haryuramya Huşamadyan Kadıküği Aramyan-Uncyan Varjarani (Kadıköy Aramyan Uncyan Okulu 100. Yıl Anı Kitabı) 1873-1973, Vahram Burmayan

İstanbul, 1985.

Hisnamya Huşamadyan Surp Takavor Yerççakhumpi (Kadıköy Surp Takavor Korosu 50. Yıl Kitabı) 1938-1988, Dr. İkna Sariaslan

İstanbul, 1990.

Huşabadum, Kadıküği Antsyalen Badarigner (Anılar, Kadıköy'ün Geçmişinden İzler), Hovhannes Kalfa İsdepanyan, Yayına Haz. Kıdemli Peder Krikor Damadyan

Türkiye Ermenileri Patrikliği Hovagimyan Serisi No.3. İstanbul, 2012.

Huşamadyan Kadıköğü (Kadıköy Anı Kitabı - 5 Cilt), Kıdemli Peder Krikor Damadyan
Surb Takavor Ermeni Kilisesi Vakfı. İstanbul, 2016.

Haydarpaşa'da Geçen 100 Yılıımız, Anri Niyego
Gözlem Yayıncılık. İstanbul, 1999.

**Tarih Boyunca Trakya ve Anadolu'daki Yahudi Yerleşim Yerleri (2 cilt),
Naim A. Güleriyüz**
Gözlem Yayıncılık. İstanbul, 2018.

Bizans Metropolünde İlk Türk Köyü Kadıköy, Müfid Ekdal
Kadıköy Belediyesi 'Kültür ve Bilim Hizmetleri' Dizisi 1. İstanbul, 1996.

Moda: Kendine Özgü Bir Semt, Gökhan Önce
Kadıköy Belediyesi 'Kültür ve Bilim Hizmetleri' Dizisi 2. İstanbul, 1998.

Kadı Köyü Hakkında Belediye Araştırmaları, Celal Esad Arseven
Kadıköy Belediyesi. İstanbul, 2011.

Kaynaktan Mahalleye Ab-ı Hayat: Kadıköy Çeşmeleri, Yayına Haz. Görkem Kızılkayak
Kadıköy Belediyesi. İstanbul, 2011.

Evvel Zaman İçinde Acıbadem, Cemal Küçüksezer
Kadıköy Belediyesi. İstanbul, 2013.

**Tarihöncesi Dönemden Ortaçağ'a Kadıköy Arkeolojisi, Necmi Karul, İnci Türkoğlu,
Oğuz Tekin, Gülbahar Baran Çelik, Mihaly Dobrovits**
Kadıköy Belediyesi Kültür Yayınları. İstanbul, 2018.

Kadıköy Heykelleri
Kadıköy Belediyesi Kültür Yayınları. İstanbul, 2018.

Kadıköy'ün Sakinleri
Kadıköy Belediyesi Akademi, İDEA Kadıköy ve Tasarım Atölyesi Kadıköy. İstanbul, 2019.

Bir Kadıköy'öğü, Hulki Aktunç
Heyamola Yayınları Avrupa Kültür Başkenti Serisi. İstanbul, 2010.

Mühürdar'dan Moda'ya Geçmişe Doğru Bir Gezinti, Deniz Kavukçuöğü
Heyamola Yayınları Avrupa Kültür Başkenti Serisi. İstanbul, 2010.

Moda Sevgilim, İzel Rozental
Heyamola Yayınları Avrupa Kültür Başkenti Serisi. İstanbul, 2010.

Her Yeri Resim Gibi Küçük Moda, Anais M. Martin
Heyamola Yayınları Avrupa Kültür Başkenti Serisi. İstanbul, 2010.

Marmara'da Bir Balık Olarak Haydarpaşa, Murat Batmankaya,
Heyamola Yayınları Avrupa Kültür Başkenti Serisi. İstanbul, 2010.

Çamlıca'dan Yeldeğirmeni'ne, Melisa Gürpınar
Heyamola Yayınları Avrupa Kültür Başkenti Serisi. İstanbul, 2010.

Koşuyolu Dünyalar Kadar, Müge İplikçi
Heyamola Yayınları Avrupa Kültür Başkenti Serisi. İstanbul, 2010.

Acıbadem ve Sınırlarına Kısa Gezintiler, Piraye Şengel
Heyamola Yayınları Avrupa Kültür Başkenti Serisi. İstanbul, 2010.

Fener'e Giden Yol: Feneryolu, Eray Canberk
Heyamola Yayınları Avrupa Kültür Başkenti Serisi. İstanbul, 2010.

Kızıltoprak Günlerim, Sinan Korle
Heyamola Yayınları Avrupa Kültür Başkenti Serisi. İstanbul, 2010.

Rufinia'dan Çiftehavuzlar'a, Nevra Bucak
Heyamola Yayınları Avrupa Kültür Başkenti Serisi. İstanbul, 2010.

Gözbebeğim Göztepe, Celal Özcan
Heyamola Yayınları Avrupa Kültür Başkenti Serisi. İstanbul, 2010.

Bağdat Caddesi, Hikmet Temel Akarsu
Heyamola Yayınları Avrupa Kültür Başkenti Serisi. İstanbul, 2010.

Suadiye Suadiye, Cüneyt Altunç
Heyamola Yayınları Avrupa Kültür Başkenti Serisi. İstanbul, 2010.

Bir Zamanlar Kadıköy, Adnan Giz
İletişim Yayınları. İstanbul, 1988.

İstanbul Gezi Rehberi, Murat Belge
Tarih Vakfı Yurt Yayınları. İstanbul, 1993.

Kadıköy Rüzgarları, Cahit Kayra
Boyut Yayın Grubu. İstanbul, 1997.

Kapalı Hayat Kutusu Kadıköy Konakları, Müfid Ekdal
Yapı Kredi Yayınları, 2004.

Halkidona'dan Kadıköy'e: Körler Ülkesinin Hikayesi, Orhan Türker
Sel Yayıncılık. İstanbul, 2008.

Benim İstanbul'um 15 Yazar 1 Çizer, Adnan Özyalçın
Evrensel Basım Yayın. İstanbul, 2010.

Sayfiye: Hafiflik Hayali, Der. Tanıl Bora
İletişim Yayınları. İstanbul, 2014.

Geçmiş Zamanların, Mekânların ve Hatırlamaların Rafında: Kadıköy'ün Kitabı, Tamer Küttükü
Ötüken Yayınları. İstanbul, 2014.

Moda'da Gezinti, Deniz Kavukçuoğlu
Can Yayınları. İstanbul, 2015.

Eski İstanbullular, Anais M. Martin
Heyemola Yayınları. İstanbul, 2016.

Moda Sevgilim, Yeniden, İzel Rozental
Kırmızı Kedi Yayınları. İstanbul, 2016.

Evvel Zaman İçinden Yeldeğirmeni, Arif Atılgan
K-İletişim Yayınları. İstanbul, 2017.

Eskiçağ'da Kadıköy, İnci Türkoğlu
Ege Yayınları. İstanbul, 2017.

Kadıköy Kronolojisi, F. Nalan Türkmen
Yeditepe Yayınevi. İstanbul, 2018.

Küçük Şehir - Kadıköy İskelesi, Cevat Fehmi Başkut
İnkılâp Yayınları. İstanbul, 2008.

Bir Başkomiser Galip Polisiyesi: Kadıköy Cinayetleri, Çağatay Yaşmut
Oğlak Yayınları. İstanbul, 2012.

İstanbul'dan Montreal'e: Bir Göçmenin Hikâyesi, Byron Ayanoğlu (Çev. Ümit Uğur)
Türkiye İş Bankası Yayınları. İstanbul, 2013.

Yeldeğirmeni Öyküleri, Rüzgâr Ceyda Alpak
Notabene Yayınları. İstanbul, 2018.

Karıncaların Günbatımı, Zaven Biberyan
Aras Yayıncılık. İstanbul, 2019.

Bir Cuma Rüzgârı Kadıköy, Mario Levi
Everest Yayınları. İstanbul, 2019

Mehmet Rifat Akbulut, **“Kentsel tarih araştırmalarında bilgi teknolojilerinin kullanımıyla yeni bir yöntem geliştirilmesi: Kentsel dönüşümde kaos kuramı ve Kadıköy-İstanbul örneği”**
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı, Doktora Tezi. İstanbul, 2004.

Zeynep Ayşe Gökşin, **“Sürdürülebilir mahalle yenileşmesinde toplum-tabanlı model: Kadıköy-Fikirtepe için bir model önerisi”**
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı, Doktora Tezi. İstanbul, 2009.

Haluk Öner, “Yeni Türk edebiyatında Kadıköy (1872-200): Hikâye, roman ve anı kitapları”
Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi. İstanbul, 2013.

Devran Bengü, **“Kamusal mekânın yapılanmasında kamusallık ve ekinsel üretim mekanlarının rolü: Kadıköy örneği”**
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı, Doktora Tezi. İstanbul, 2017.

Aylin Şentürk, **“Aidiyet, kent kimliği ve kentsel koruma etkileşimi bağlamında kullanıcı sürekliliğinin irdelenmesi: Kadıköy Moda örneği”**
İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı, Doktora Tezi. İstanbul, 2018.

Vedia Derda Taşar, **“Network toplumunda kent: Kadıköy, Fatih ve Sultanbeyli örnekleri”**
Mardin Artuklu Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı, Doktora Tezi. Mardin, 2018.

Berken Döner, **“Azınlıkların Gündelik Yaşamında Kültürel Süreçler: İstanbul Örneęi”**
Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İletişim Bilimleri Anabilim Dalı, Doktora Tezi. Kocaeli, 2019.

Khalkedon: İstanbul’un Anadolu Yakasındaki Rum Cemaati
Belgesel. 2014.
Yönetmen: Grigoris Oikonomidis

Bu yayın Avrupa Birliği'nin (AB) yardımıyla hazırlanmıştır. Bu yayının içeriğinden yalnızca KADOS sorumlu olup, herhangi bir şekilde AB'nin ve Türkiye Cumhuriyeti'nin görüşlerini yansıttığı şekilde yorumlanamaz.